

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Кафедра публічного управління та менеджменту організацій

ДЕРЖАВНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

конспект лекцій для здобувачів вищої освіти освітнього ступеню «магістр»
денної та заочної форми навчання спеціальності
281 «Публічне управління та адміністрування»

Обговорено і рекомендовано
на засіданні кафедри публічного управління
та менеджменту організацій
Протокол №11
від 06.03.2020

Чернігів 2020

Державна економічна політика: конспект лекцій для здобувачів вищої освіти освітнього ступеню «магістр» денної та заочної форми навчання спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»: /Укл.: Косач І.А., д.е.н, доц. – Чернігів, 2020. – 48 с. (Укр. мов.)

Укладач: : Косач І.А. д.е.н, доцент, професор кафедри публічного управління та менеджменту організацій

Рецензент: Дука А.П., д.е.н, доцент, професор кафедри публічного управління та менеджменту організацій

Відповідальний за випуск: Пономаренко С.І., к.е.н, доцент, зав. кафедри публічного управління та менеджменту організацій

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕМА 1. ДЕРЖАВНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ	6
ТЕМА 2. ПОЛІТИКА В СФЕРІ ДОХОДІВ І СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ	15
ТЕМА 3. ДЕРЖАВНІ ЗАКУПІВЛІ ЯК ЗАСІБ ЗАДОВОЛЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ПОТРЕБ	20
ТЕМА 4. АНТИМОНОПОЛЬНА ПОЛІТИКА	26
ТЕМА 5. УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ	32
ТЕМА 6. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА	39
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	48

ВСТУП

В умовах сучасного глобалізаційно-інформаційного світу особливого значення набуває державне регулювання економіки, яке покликане забезпечувати рівновагу і сталий розвиток країни в цілому. Означений безперечний факт актуалізує вивчення комплексу проблем, що мають безпосередній вплив на процес регулювання економіки та економічну політику. Конкретні напрями, форми та масштаби державного регулювання економіки визначаються характером і гостротою економічних, соціальних, екологічних та інших проблем у будь-якій країні певного періоду.

Державне регулювання економіки та економічна політика є сферою діяльності, що заслуговує на уважне вивчення внаслідок важливості її для загальної освіти студента, а також як однієї із нормативних спеціальних дисциплін підготовки магістра з публічного адміністрування.

Дисципліна "Державна економічна політика" посідає важливе місце у навчальному процесі, оскільки надає методологічні, методичні знання, допомагає сформуванню практичне вміння щодо аналізу, оцінки і розробки заходів щодо реалізації економічної політики в Україні.

Вивчення дисципліни "Державна економічна політика" сприятиме підвищенню рівня загальноекономічної підготовки студентів, формуванню у них навичок науково-аналітичного опрацювання проблем з позицій державних інтересів.

Дисципліна "Державна економічна політика" є нормативною дисципліною та вивчається згідно з навчальним планом підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня "магістр" за спеціальністю 281 "Публічне адміністрування".

Метою навчальної дисципліни "Державна економічна політика" є з'ясування специфіки основних механізмів державного регулювання господарських процесів, ознайомлення з основними формами і методами їх реалізації в сучасних умовах України, визначення актуальних проблем реалізації економічної політики в Україні та засобів їх розв'язання.

Для досягнення мети поставлені такі основні **завдання**:

сформувати компетентності щодо використання основних механізмів державного регулювання господарських процесів;

ознайомити студентів з основними формами і методами реалізації механізмів державного регулювання господарських процесів у сучасних умовах України;

сформувати здатність до визначення актуальних проблем реалізації економічної політики в Україні та засобів їх розв'язання;

навчитися розробляти пропозиції з ефективного державного

регулювання соціально-економічних процесів у країні;

сформувати здатність аналізувати економічну політику за провідними напрямками її реалізації в сучасних умовах України.

Об'єктом навчальної дисципліни є процес державного регулювання економіки та механізм реалізації економічної політики держави в умовах суспільних трансформацій.

Предметом навчальної дисципліни є засвоєння фундаментальних і прикладних засад державного управління господарськими процесами та механізмів реалізації фінансово-економічної політики держави в умовах суспільних трансформацій.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

знати:

понятійний апарат та методологію дослідження проблем у сфері здійснення державного регулювання економіки;

економічну сутність, принципи, об'єкти, суб'єкти й інструменти державного регулювання економіки у країні;

теоретичні аспекти державної економічної політики та основні складові механізму її реалізації у країні;

методологічні основи розрахунку основних макроекономічних показників відповідно до системи національних рахунків, яку використовує Україна;

основні складові системи національних рахунків;

сутність економічного зростання;

нормативно-правові основи функціонування підприємництва в Україні;

економічну сутність структурної політики, основні її принципи й інструменти реалізації;

технологію проведення аналізу різних видів економічної політики в країні на макро- і мезорівнях;

вміти:

використовувати загальнонаукові та конкретнонаукові методи для дослідження механізму державного регулювання економіки у країні;

обґрунтовувати критерії для оцінювання наслідків прийнятих управлінських рішень щодо реалізації тієї чи іншої ДЕП у країні;

розраховувати основні макроекономічні показники в країні та застосовувати їх економічну сутність для ефективного державного регулювання економіки країни;

визначати основні показники, що характеризують економічне зростання (спад) в країні, та застосовувати їх у процесі державного регулювання економіки країни;

обирати доцільні інструменти державного регулювання підприємництва та регуляторного впливу на господарські процеси на різних рівнях державного управління;

розраховувати основні показники, що характеризують ефективність реалізації структурної та інноваційно-інвестиційної політики в країні, та

застосовувати їх для ефективного державного регулювання економіки країни; проводити аналіз різних видів економічної політики в країні на державному та регіональному рівнях.

ТЕМА 1. ДЕРЖАВНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

- 1. Функції держави в сучасній економіці**
- 2. Сутність державної економічної політики**
- 3. Методи державної економічної політики**

1. Функції держави в сучасній економіці

Сутність держави розкривається та реалізується в її взаємодії із суспільством. Що і як держава робить для впорядкування та вдосконалення суспільної, колективної та приватної життєдіяльності людей характеризується поняттям «функції держави». Слово «*функція*» походить від лат. «*functio*» і означає: виконання, обов'язок, коло діяльності. Нині держава виконує політичну, соціальну, міжнародну та економічну функції.

Політична функція держави полягає в забезпеченні цілісності й збереженні суспільства, формою якого є ця держава, у створенні умов для спокійного та гармонійного його розвитку. Якщо держава не підтримує такого стану, дозволяє окремим політичним силам провокувати різного роду соціальні конфлікти, то вона не виконує своєї суспільної функції, не виправдовує свого існування. За таких умов про будь-яке державне управління не може бути й мови.

Соціальна функція держави полягає в забезпеченні на всій території країни прав і свобод кожної людини і громадянина. Свобода людини реалізується в суспільстві, у спілкуванні та співпраці людей. Окремі особи використовують те саме середовище для досягнення різних цілей, у тому числі і злочинних. За таких обставин тільки державна влада здатна бути гарантом захисту прав і свобод. Виконання соціальної функції передбачає: створення державою умов для відтворення й розвитку людини (демографічна політика, освіта, виховання тощо); формування соціокультурного простору, сприятливого для самореалізації кожної людини; стимулювання творчого зростання людини; утілення в життя принципів соціальної справедливості тощо.

Міжнародна (зовнішня) функція держави полягає в підтримуванні свободи, суверенітету та історичного існування народів конкретної країни в рамках світового співтовариства. Якщо людина реалізується у своєму народі (нації), то народ у цілому — у взаємодії з іншими народами. Зовнішня політика має враховувати геополітичні обставини, які визначають долю народів, а також одвічні національні інтереси. Держава повинна здійснювати міжнародну функцію в стратегічних

параметрах, налагоджувати нормальні взаємини з іншими країнами вздовж своїх кордонів, зберігати й зміцнювати співробітництво з якомога більшою кількістю держав, сприяти розвитку міжнародних організацій. Сприятливе міжнародне становище створює умови для конструктивного розвитку будь-якої країни.

Економічна функція держави полягає у створенні передумов, необхідних для ефективної економічної діяльності суспільства. Усі функції держави тісно взаємопов'язані. Але, на думку економістів, економічна функція є найважливішою, тому що брак належного економічного потенціалу або низька ефективність його використання перешкоджають реалізації інших суспільних функцій.

Всі функції держави можна поєднати за такими п'ятьма напрямками.

1. *Забезпечення економіки необхідною кількістю грошей.* У цій сфері держава є монополістом і протистоїть великій кількості покупців, які формують попит на гроші. З метою задоволення цього попиту держава здійснює грошово-кредитну політику.

2. *Формування правових засад функціонування економіки.* З цією метою держава визначає правовий статус окремих форм власності, узаконює існування різних видів господарської діяльності, регулює відносини між виробниками та покупцями товарів, регламентує здійснення окремими підприємствами зовнішньоекономічної діяльності, визначає обов'язки підприємств перед державою і т. д. Спираючись на економічне законодавство, держава виконує роль арбітра у сфері господарських відносин, виявляє випадки незаконної діяльності та вживає відповідних заходів до порушників.

3. *Усунення вад ринкового саморегулювання.* Неспроможність ринку забезпечити ефективний за Парето розподіл ресурсів компенсується державним втручанням в економіку. З цією метою держава здійснює захист конкуренції, забезпечує людей суспільними товарами, реагує на можливість виникнення негативних екстерналій, бере участь у розв'язанні проблем неповноти ринків, формує інформаційну інфраструктуру ринку, здійснює стабілізаційну політику.

4. *Перерозподіл доходів.* Економіка оптимальна за Парето, констатує стан, що в ньому ресурси суспільства розподілено найбільш ефективно. Але ефективний розподіл ресурсів ще не означає найбільш ефективного розподілу доходів членів суспільства. Конкурентні ринки здатні породжувати нерівномірність розподілу доходів і навіть цілковитий брак коштів для існування в непрацездатних членів суспільства. Для зменшення нерівності в доходах держава здійснює їх перерозподіл через різноманітні соціальні програми у формі трансфертних платежів.

Трансферти — це платежі, які здійснюються державою без надання їхніми отримувачами у відповідь будь-яких товарів та послуг. До них належать пенсії, стипендії, виплати по безробіттю та соціальному страхуванню. Крім цього, держава може регулювати індивідуальні доходи через втручання в процес формування первинних доходів (установлення мінімальної заробітної плати, запровадження прогресивної форми оподаткування, індексація доходів з урахуванням інфляції, регулювання цін на товари та послуги першої необхідності і т.ін.).

5. *Забезпечення людей обов'язковими товарами.* Товари (правила поведінки), які держава зобов'язує людей використовувати (додержуватися), називаються обов'язковими товарами. Важливим аргументом на користь державного втручання в економіку є відома істина, що людина здатна діяти всупереч власним інтересам (наприклад, люди курять, уживають надмірну кількість алкоголю, порушують правила дорожнього руху, споживають шкідливі для здоров'я продукти тощо). Погляди, згідно з якими державне втручання необхідне, оскільки державі найліпше відомо, що саме є корисним для людини, називаються *патерналістськими*. Прихильники патерналізму вважають, що «залишені напризволяще» люди здатні шкодити не тільки собі, а й іншим членам суспільства.

Реалізація економічних функцій держави здійснюється через механізм бюджетної, фіскальної, грошово-кредитної, структурної, інвестиційної, цінової, соціальної, зовнішньоекономічної та інших напрямків соціально-економічної політики.

2. Сутність державної економічної політики

Найбільш глибоко обґрунтував необхідність державного впливу на економіку англійський економіст Джон М. Кейнс. У 1936 р. він опублікував працю «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей», що в ній чітко окреслив коло специфічних макроекономічних проблем, запропонував засадні принципи методології та методики їхнього аналізу, сформулював завдання економічної політики держави.

З'ясування ролі держави в економіці є предметом багатьох економічних наук. Для визначення її ролі в економічній літературі використовуються різні терміни: «державне втручання в економіку», «державна економічна політика», «державне управління економікою» та ін.

Економічна політика держави є елементом загальної державної політики, яка включає соціальний, гуманітарний, оборонний, екологічний та інші напрямки. Якою б не була державна політика за своїми напрямками, характеристиками та пріоритетами, вона має бути комплексною, охоплювати всі сфери суспільного життя. Навіть ті, хто визнає базисний характер економіки, не заперечують великого впливу на неї політичних, соціальних, моральних, духовних, психологічних та інших факторів. Забувати це — значить позбавляти себе можливості ефективно впливати на економічні процеси.

Існує багато визначень поняття «державна економічна політика». Беручи загалом — це є цілеспрямований вплив на економічні процеси на макро- і мікрорівні, створення й удосконалення умов економічного розвитку відповідно до певного суспільного устрою. У багатьох економічних дослідженнях поняття «державна економічна політика» та «державне регулювання економіки» ототожнюються. Однак ближчим до істини буде твердження, що економічна політика є тією засадною основою, що на ній базується державне регулювання економіки.

Державне управління економікою — це організуючий і регулюючий вплив держави на економічну діяльність суб'єктів ринку з метою її впорядкування та підвищення результативності. Основними функціями управління є: організація, планування, регулювання, кадрове забезпечення, контроль.

Управління будь-яким процесом починається з того, що цей процес виокремлюють як певний об'єкт. Для впливу на нього з метою реалізації потрібних цілей створюється відповідна організація. Організація здійснює планування заходів, спрямованих на досягнення цілей. Коли створено організацію та визначено плани її діяльності, встановлюються правила поведінки кожного члена організації в межах планових заходів. Підбирається персонал, здатний здійснити намічене. Виникає динаміка управління, яка потребує постійного контролю.

Отже, регулювання є однією з функцій управління. Однак, у наведеному ланцюжку є кілька слабких місць. *По-перше*, створення спеціальних організацій (державних органів) для керування соціально-економічними процесами негативно впливає на державні фінанси. *По-друге*, за змішаної економіки вплив на соціально-економічні процеси здійснюється, як правило, за допомогою непрямих (опосередкованих) методів. Державне регулювання економіки можна розглядати з теоретичного і практичного погляду. З теоретичного погляду *державне регулювання економіки (ДРЕ)* — це система знань про сутність, закономірності дії та правила застосування типових методів та засобів впливу держави на хід соціально-економічного розвитку, спрямованих на досягнення цілей державної економічної політики.

Державне регулювання економіки є складовою частиною процесу відтворення. Його об'єктивна необхідність пояснюється потребою подолання вад ринкового саморегулювання та виконання економічних функцій держави. ДРЕ є чистим суспільним товаром, споживачами якого є всі члени суспільства, суб'єкти господарювання, громадські організації і т. п. Цей товар перетворюється у суспільне благо в тому разі, коли державне регулювання забезпечує економічну ефективність і соціальну справедливість.

Останнім часом набув поширення термін «державна регуляторна політика». По суті, він означає політику у сфері ДРЕ.

Конкретні напрямки, засоби, методи, масштаби ДРЕ визначаються характером і гостротою соціально-економічних проблем у країні в конкретний період. Тобто ДРЕ має гнучко реагувати на зміни, які відбуваються в економіці.

Складною теоретичною проблемою є визначення *об'єкта ДРЕ*. Дослідження науковців і практична діяльність держави в цій сфері мають поки що фрагментарний, некомплексний характер. Найбільш агрегованим об'єктом ДРЕ є економічна система держави, тобто об'єкти державного регулювання економіки і макроекономіки є тими самими. У зв'язку з цим методологічною основою ДРЕ є економічна теорія і передовсім макроекономіка.

Об'єктами ДРЕ є також: економічні підсистеми (економіка регіонів, народногосподарських комплексів, галузей; сектори економіки; стадії відтворення); соціально-економічні процеси (економічні цикли, демографія,

зайнятість, інфляція, науково-технічний прогрес, екологія, кон'юнктура і т. д.); відносини (кредитні, фінансові, зовнішньоекономічні тощо); ринки (товарів, послуг, інвестицій, цінних паперів, валюти, фондів, капіталів і т. д.).

Складність утілення названих об'єктів державного регулювання в чіткі організаційні форми зумовлює, як правило, опосередкований вплив держави на функціонування та розвиток підсистем, процесів, відносин, ринків і т. п. Безпосереднім об'єктом державного регулювання є діяльність підприємств (установ, закладів, організацій), державних органів, домашніх господарств.

3. Методи державної економічної політики

Теорія державного регулювання економіки проголошує необхідність системного підходу до вибору засобів та методів впливу держави на суб'єктів економічних відносин. Регулюванню підлягають складні процеси життєдіяльності суспільства, на які нездатні ефективно впливати окремі важелі або будь-які вибіркові, незбалансовані їх комбінації. Результативність державної економічної політики зростає, якщо ці важелі застосовуються не випадково чи під тиском груп спеціальних інтересів і кон'юнктури, а системно, виходячи з довгострокових цілей і поточних завдань соціально-економічного розвитку.

Методи державної економічної політики — це способи впливу держави на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення умов їхнього ефективного функціонування відповідно до напрямків державної економічної політики. Кожен метод ґрунтується на використанні сукупності *інструментів (регуляторів, важелів)*.

Методи *державної економічної політики* класифікуються за двома ознаками: за формами впливу та засобами впливу. За формами впливу методи поділяють на дві групи: методи прямого та непрямого впливу. Залежно від засобів впливу виділяють правові, адміністративні, економічні та пропагандистські методи.

Методи прямого впливу безпосередньо діють на функціонування суб'єктів ринку. Такий безпосередній вплив здійснюється за допомогою інструментів адміністративно-правового характеру, які регламентують діяльність суб'єктів господарювання, та економічних інструментів прямого впливу. Останні спрямовано на регулювання темпів зростання та структури економіки, обсягів виробничого та невиробничого споживання, масштабів діяльності суспільного сектору економіки та ін.

Беручи загалом, можна сказати, що основними інструментами прямого державного регулювання є: нормативно-правові акти, макроекономічні плани та цільові комплексні програми, державні замовлення, централізовано встановлені ціни, нормативи, ліцензії, квоти, державні бюджетні витрати, ліміти і т. д.

Методи непрямого регулювання — це методи, які регламентують поведінку суб'єктів ринку не прямо, а опосередковано, через створення певного економічного середовища, яке змушує їх діяти в потрібному державі напрямку.

Опосередковане регулювання — це вплив на економічні інтереси. Держава втілює в життя свої рішення на підставі мотивації. У даному контексті *мотивація* — це процес спонукання суб'єктів ринку до діяльності в напрямку державних пріоритетів.

До методів непрямого регулювання належать інструменти фіскальної, бюджетної, грошово-кредитної, інвестиційної, амортизаційної, інноваційної та інших напрямків економічної політики, а також методи морального переконування.

Правове регулювання — це діяльність держави щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права. Необхідний у цьому разі примус забезпечується розвитком громадської свідомості та силою державної влади. Водночас юридичні норми мають бути зрозумілими людям, належно обґрунтованими, системно організованими і придатними для практичної реалізації.

Основними формами правового регулювання економіки в Україні є: Конституція та закони України; укази й розпорядження Президента України; постанови та інші акти Верховної Ради, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів, нормативно-правові акти центральних органів (міністерств, відомств); нормативні акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Адміністративні методи ДРЕ — це інструменти прямого впливу держави на діяльність суб'єктів ринку. Їхні ознаки: прямий вплив державного органу або посадових осіб на дії виконавців через встановлення їхніх обов'язків, норм поведінки та віддавання команд (наказів, розпоряджень); безальтернативний вибір способів розв'язування завдань, варіанта поведінки; обов'язковість виконання наказів, розпоряджень; відповідальність суб'єктів господарювання за ухиляння від виконання наказів.

Іноді адміністративні методи асоціюють з поняттям «адміністрування», хоч вони мають різний зміст. Адміністрування характеризує політичний режим, стиль державного управління, за яких в управлінських процесах переважно використовуються методи силового тиску, жорстке підпорядкування, команди, штрафи, покарання. Адміністрування можливе за використання будь-яких методів, у тому числі й економічних.

Адміністративні методи випливають із необхідності регулювати деякі види економічної діяльності з погляду захисту інтересів громадян, суспільства в цілому, природного середовища. В економічно розвинутих країнах за нормальних умов адміністративні методи відіграють другорядну роль. Використання таких стає доцільним тоді, коли ринковий механізм і економічні засоби ДРЕ виявляються недостатніми або діють надто повільно. Основними інструментами адміністративного регулювання, як уже було сказано, є ліцензії, квоти, санкції, норми, стандарти, державні замовлення, ціни і т. д.

Ліцензії — це спеціальні дозволи, які видаються суб'єктам підприємницької діяльності на здійснення окремих її видів. Ліцензування спрямоване на захист економічних інтересів країни, суспільства та його членів як споживачів товарів та послуг. Складовим елементом ліцензування є перелік

видів підприємницької діяльності, що мають дозвільний (ліцензійний) статус. В Україні порядок видачі та скасування ліцензій визначається «Положенням про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення окремих видів діяльності» (Постанова Кабінету Міністрів України).

Квоти — визначають частку суб'єктів ринку у виробництві, споживанні, експорті, імпорті і т. п. товарів та послуг. Квотування здійснюється з метою створення конкурентного середовища, захисту вітчизняного ринку, стабілізації цін на внутрішньому ринку.

Санкції — це заходи держави, спрямовані на покарання суб'єктів ринку, які не виконують установлених правил діяльності. У порядку економічних санкцій держава може вимагати сплати неустойки, штрафів, пені за невиконання суб'єктами ринку певних зобов'язань, а також вилучати на користь державного або місцевих бюджетів виручку від незаконної діяльності.

Норма — це, *по-перше*, науково обґрунтована міра суспільно необхідних витрат ресурсів на виготовлення одиниці продукції заданої якості, *по-друге*, правила поведінки людей і здійснення певних видів економічної діяльності. *Норматив* — поелементна складова норми, яка характеризує кількість вироблених або використаних у споживанні товарів (робіт, послуг, ресурсів) на будь-яку одиницю, наприклад, на душу населення, на одного зайнятого, на одиницю часу (площі, об'єму), на одну гривню ВВП і т. п. За допомогою норм і нормативів здійснюються планово-економічні розрахунки, регулювання у сферах виробництва, праці, соціального захисту населення, охорони навколишнього природного середовища.

Стандарти — це єдині норми за типами, марками, параметрами, розмірами і якістю виробів, а також за величинами вимірювань, методами випробування та контролю, правилами пакування, маркування та зберігання продукції, технології виробництва. Об'єктами стандартизації є конкретна продукція, норми та нормативи, вимоги, методи, терміни, позначення і т. ін., які мають перспективу багаторазового використання і застосовуються в різних галузях господарства, а також у міжнародних економічних відносинах. Дотримання державних стандартів є обов'язковим для всіх суб'єктів економічної діяльності.

Державне замовлення є інструментом як адміністративного, так і економічного регулювання. Коли йдеться про адміністративне регулювання, мається на увазі, що для підприємств, які повністю або частково перебувають у державній власності, а також для підприємств-монополістів, державні замовлення на поставку продукції (виконання робіт, надання послуг) є обов'язковими.

Ціни теж можуть використовуватися як інструменти адміністративного регулювання. Метою такого регулювання є запобігання руйнівному впливу вільного ціноутворення на економіку. Держава здійснює адміністративний вплив через: встановлення фіксованих цін на найважливіші товари та послуги, застосування граничних цін або граничних коефіцієнтів їх підвищення,

запровадження механізму декларування зміни цін, заморожування цін на певний термін і т. д.

Застосування економічних методів дає змогу створювати економічні умови, які спонукають суб'єктів ринку діяти в необхідному для суспільства напрямі, вирішувати ті чи інші завдання згідно із загальнодержавними та приватними інтересами. Регулювання за допомогою економічних методів дає змогу суб'єктам ринку зберегти право на вільний вибір своєї поведінки.

Економічне регулювання здійснюється інструментами фіскальної, бюджетної, податкової, грошово-кредитної, амортизаційної та інших напрямків державної економічної політики.

Інструментами *фіскальної політики* є державні закупівлі, які характеризують бюджетні видатки, і податки, які визначають бюджетні доходи. Отже, існує зв'язок між фіскальним, бюджетним та податковим напрямками політики.

Державні закупівлі здійснюються через механізм державних замовлень, який передбачає конкурсний відбір виконавців державних замовлень, укладання контрактів, виробництво продукції (виконання робіт, надання послуг), контроль, оплату продукції. Обсяги державних закупівель обумовлено державними потребами в продукції (роботах, послугах), можливостями державного бюджету забезпечити фінансування та моделлю фіскальної політики. Виділяють *стимулюючу (експансіоністську)* фіскальну політику, спрямовану на стимулювання виробництва через збільшення державних закупівель, та *стримуючу (рестрикційну)*, спрямовану на стримання виробництва.

У рамках *бюджетної політики* держава здійснює пряме фінансування установ сектору загального державного управління, фінансування інвестиційних програм, обслуговування державного боргу. Витрати державного бюджету здійснюються також у таких формах, як дотації, субсидії, субвенції.

Податкова політика застосовується для поповнення державних фінансових ресурсів, а також для стимулювання економічного зростання, науково-технічного прогресу, здійснення структурних перетворень, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників. Податкова політика реалізується за двома напрямками — це, *по-перше*, визначення видів податків і встановлення податкових ставок та, *по-друге*, надання податкових пільг окремим суб'єктам (особам) з метою впливу на інвестиційний клімат та рівень грошових доходів населення.

Грошово-кредитне регулювання здійснюється з метою впливу на грошову пропозицію. Для досягнення цієї мети центральний банк (в Україні — Національний банк України) використовує такі основні інструменти: грошова емісія, операції з державними цінними паперами на відкритому ринку, зміна норми обов'язкових резервів, маніпулювання обліковою ставкою.

Грошова емісія — це комплекс заходів центрального банку стосовно випуску в обіг додаткових грошей, що зумовлює збільшення грошової маси і підвищення ділової активності. Однак надмірна емісія здатна породжувати

негативну екстерналію — інфляцію. Емісія належить до інструментів прямого впливу, оскільки емісією держава безпосередньо «втручається» у ринок грошей.

Операції з державними цінними паперами пов'язані з купівлею або продажем державою цінних паперів. Контрагентами держави є комерційні банки, підприємства, населення. Якщо необхідно збільшити пропозицію грошей, центральний банк скуповує цінні папери. Унаслідок цього комерційні банки отримують гроші, збільшують свої резерви і мультиплікативно збільшують грошову пропозицію. Зворотний ефект настає, коли центральний банк починає продавати цінні папери.

Зміна норми обов'язкових резервів веде до таких наслідків. За підвищення резервної норми центральний банк знижує грошовий мультиплікатор і завдяки цьому зменшує приріст грошової пропозиції. За зниження резервної норми зростає грошовий мультиплікатор, що збільшує приріст грошової пропозиції.

Маніпулювання обліковою ставкою дає змогу центральному банку регулювати попит комерційних банків на позички, а через них — на резерви банківської системи. Облікова ставка — це ціна позички, за якою комерційні банки звертаються до центрального банку з метою збільшення своїх резервів. Вона служить орієнтиром для банківських процентних ставок. Рівень останніх зумовлює рівень попиту на кредити з боку суб'єктів ринку.

Найбільш результативним напрямком *амортизаційної політики* є механізм прискореної амортизації. Його запровадження дає змогу підприємствам прогресивних галузей економіки вже в перші роки експлуатації машин і устаткування окупити більшу частину їхньої вартості, накопичити в амортизаційному фонді достатню кількість коштів для дальшого інвестування.

Пропагандистські (морально-етичні) методи — це звернення держави до гідності, честі й совісті людини (підприємця, найманого робітника, державного службовця і т. ін.). Вони включають заходи виховання, роз'яснення і популяризації цілей і змісту регулювання, засоби морального заохочення тощо. Суть цих методів полягає в тому, щоб формувати й підтримувати в людей певні переконання, духовні цінності, моральні позиції, психологічні настанови щодо діяльності держави.

Прикладами використання пропагандистських методів є: орієнтація діяльності суб'єктів ринку на цілі та пріоритети державних макроекономічних планів (програм); заклики державних органів до підприємців, бізнесменів, трудящих, профспілок, політичних партій щодо дотримання ними певної лінії поведінки; політична реклама, зустрічі з виборцями, участь у роботі об'єднань за економічними інтересами з метою залучення інвестицій, послаблення економічних вимог і т. ін. Ефективність морально-етичних методів залежить від належної організації пропагандистських акцій і міри довіри людей до держави.

ТЕМА 2. ПОЛІТИКА В СФЕРІ ДОХОДІВ І СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

1. Державне регулювання доходів і соціального захисту населення
2. Вплив держави на розвиток соціальної інфраструктури
3. Державне регулювання ринку праці

1. Державне регулювання доходів і соціального захисту населення

Регулювання доходів державою спрямоване на створення умов, які сприяють нормальному відтворенню робочої сили, нагромадженню людського капіталу, посиленню мотивації найманих працівників до трудової діяльності, надання допомоги тим, хто не може забезпечити собі певного рівня доходу.

Регулюючи розподіл національного доходу між різними факторами виробництва, державні інституції найчастіше використовують інструменти, що впливають на рівень оплати праці, а також оподаткування (рис. 1).

Рис. 1. Інструменти державного регулювання доходів населення

Регулювання оплати праці включає встановлення мінімальної заробітної плати, норм і гарантій її виплати, умов та розмірів оплати праці керівників установ і організацій, що фінансуються з бюджету, регулювання фондів оплати праці підприємств-монополістів та ін. Використання податків як інструменту регулювання доходів передбачає встановлення неоподаткованого мінімуму, прогресивних ставок оподаткування, шкали оподаткування, бази оподаткування

та пільг щодо оподаткування.

Запровадження економічних реформ в Україні обумовлює активну діяльність держави в забезпеченні й реалізації соціальних гарантій. Забезпечення соціальних гарантій потребує втручання держави в економічні процеси з метою компенсації недоліків суто ринкового механізму.

У країні з перехідною економікою реалізація основних соціальних гарантій пов'язана з активним регулюванням державними інструментами багатьох економічних процесів — ціноутворення, насиченості споживчого ринку, формування доходів, зокрема заробітної плати. Особливого значення набувають обґрунтованість і зваженість форм державного регулювання грошових доходів населення (заробітної плати, соціальних виплат, допомоги).

Пріоритетним напрямком соціальної політики держави в перехідний період є підтримка певного рівня життя соціально незахищених верств і груп населення — одиноких матерів, сімей з дітьми, дітей-сиріт, інвалідів, одиноких громадян похилого віку, громадян, які постраждали від Чорнобильської катастрофи.

Основним регулятором розмірів грошових допомог є розмір мінімальної заробітної плати (а через неї і обсяг грошових доходів населення) та стан споживчого ринку. Проміжною ланкою між ними має стати інтегральний показник, що несе інформацію, потрібну для коригування мінімальної заробітної плати.

Таким показником-індикатором може слугувати, як свідчить світовий досвід, розмір (вартість) певного стандартного бюджету (в умовах України — розмір мінімального споживчого бюджету). Саме він може в інтеграційній формі відображати стан споживчого ринку, його насиченість і рівень цін на окремі товари. Регулювання споживчого ринку має два аспекти:

- регулювання насиченості (обсяг товарних ресурсів) споживчого ринку, об'єктами якого є окремі сфери господарської діяльності підприємств (виробники споживчих товарів і суб'єкти експорту, а також суб'єкти імпорту споживчих товарів; підприємства та організації інфра. структури);
- регулювання (безпосереднє) цін на споживчі товари та регулювання процесу ціноутворення.

В умовах перехідного періоду госпрозрахункові підприємства мають змогу компенсувати зменшення обсягів виробництва підвищенням цін на свою продукцію, а отже, обходитись без скорочення чисельності працівників, забезпечувати певну індексацію їхньої заробітної плати з огляду на підвищення цін на споживчі товари. Зниження продуктивності праці супроводжується неадекватним зростанням її оплати, а також підвищенням рівня інфляції і зниженням стимулюючої ролі заробітної плати.

2. Вплив держави на розвиток соціальної інфраструктури

Дії держави щодо регулювання процесів у галузях соціальної сфери мають базуватися на таких принципах:

- забезпечення державної підтримки розвитку соціальної сфери на рівні,

який дає змогу населенню одержувати послуги в обсягах, що гарантують нормальні умови життєдіяльності;

- максимальне залучення недержавних коштів на утримання та розвиток установ соціально-культурного призначення;
- комерціалізація соціальної сфери та діяльності її установ має здійснюватися лише за умови, що впровадження тут ринкових відносин не завдаватиме шкоди суспільству.

Ситуація, що склалась у соціальній сфері України, потребує активнішого втручання держави в регулювання процесів функціонування соціальної інфраструктури.

У конкретних галузях соціальної сфери державне регулювання здійснюється з урахуванням їх особливостей. Так, стосовно такого об'єкта, як житлове і комунальне будівництво, дії держави спрямовуються на забезпечення гарантій права громадян на житло шляхом розвитку будівництва житла за рахунок усіх джерел фінансування; розширення конкуренції у сфері виробництва, реконструкції, ремонту та обслуговування житла; захисту прав користувачів житла.

Держава має сприяти розширенню житлового будівництва в середніх і малих містах, селищах і в сільській місцевості за рахунок вирівнювання соціальної інфраструктури населених пунктів. Особливості державного втручання в розвиток комунального господарства зумовлюються специфікою цього об'єкта. Державне регулювання має за мету забезпечити:

- економне витрачання в житлово-комунальному господарстві питної води, електро- і теплоенергії, газу тощо;
- випереджувальний розвиток комунального господарства в сільській місцевості;
- розвиток міського пасажирського електротранспорту та санітарного очищення населених пунктів;
- поетапний перехід на бездотаційну роботу підприємств і установ житлово-комунального господарства.

Основні напрямки державного регулювання розвитку торгівлі: сприяння створенню регіональної структури торгівлі і громадського харчування; формування структури роздрібного товарообігу, яка б забезпечила максимальне наближення фактичного споживання до раціональних норм для непродовольчих товарів і фізіологічних норм для продуктів харчування.

Забезпечуючи розвиток побутового обслуговування як об'єкта державного регулювання, у сучасних умовах потрібно враховувати постійне скорочення фізичних обсягів побутових послуг через неспроможність населення їх сплачувати. Це передбачає необхідність розроблення відповідних програм щодо забезпечення підприємств служби побуту обладнанням з метою створення розгалуженої мережі малопотужних підприємств, які формували б закінчену інфраструктуру в кожному мікрорайоні, місті, селі, а також щодо запровадження належних економічних стимулів для розвитку побутового обслуговування на селі.

Державну підтримку розвитку побутового обслуговування на селі слід

здійснювати у таких напрямках:

- прирівнювання підприємств служби побуту при оплаті електроенергії до сільськогосподарських споживачів;
- зниження чи звільнення від податку на додану вартість, на прибуток соціально необхідних видів послуг;
- зниження ставок орендної плати.

Оскільки ці підприємства є комунальною власністю й усі платежі вносять до місцевих бюджетів, регулювання цих питань є прерогативою місцевих органів влади.

Державне регулювання розвитку освіти та культури має забезпечити досягнення показників освітнього рівня населення розвинених країн, а найближчим часом — задовольнити потреби галузей народного господарства у кваліфікованих працівниках і спеціалістах відповідно до структурної переорієнтації.

Пріоритетними напрямками в галузі освіти мають стати підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників і спеціалістів. Зміна структури й обсягів підготовки спеціалістів має відповідати напрямкам структурної переорієнтації економіки країни і навіть випереджати її.

Основними джерелами фінансування освіти та культури і надалі будуть кошти державного та місцевих бюджетів. Поряд з цим державне регулювання має забезпечити створення умов для подальшого залучення до сфери освіти та культури додаткових недержавних джерел фінансування.

Для обґрунтування розвитку соціальної сфери, що охоплює освіту, культуру, охорону здоров'я та фізичну культуру, соціальний захист населення, використовуються соціально-економічні норми і нормативи.

3. Державне регулювання ринку праці

Важливу групу об'єктів державного регулювання становлять ринок праці України та її регіонів, а також зайнятість населення.

Ринок праці - це соціально-економічна підсистема в системі ринкових відносин, що базується на збалансованості попиту й пропозиції робочої сили, основним важелем регулювання якої є ціна робочої сили.

Основним показником оцінювання ринку праці є співвідношення між наявними вільними робочими місцями та кількістю осіб, які шукають роботу. Така складна соціально-економічна підсистема як ринок праці в Україні тільки починає формуватися.

Зважаючи на особливості суспільно-економічного розвитку, ринок праці в Україні набирає специфічних ознак, яких не мають країни зі стійкими ринковими відносинами і ті з них, що розпочали регулювати ці відносини. До таких особливостей належать:

- довгострокове (протягом формування кількох поколінь) існування суспільства в умовах гарантованого, а то й примусового залучення до праці;
- неготовність державних структур (від законодавця до урядового виконавця найнижчого державного органу) бачити в безробітному об'єкт

захисту та піклування з боку нездатність частини громадян оцінити пропоновану роботу як вищу соціальну гарантію і їхнє прагнення будь-якою ціною "відпочити" за рахунок допомоги у зв'язку з безробіттям;

- залежність роботодавця (здебільшого керівника державного підприємства) від суспільного погляду, згідно з яким негативно трактується стан безробіття і становище безробітного. Це негативно впливає на державну політику зайнятості в Україні, специфічно позначається на проблемі безробіття та її соціальних наслідках.

Згідно з теорією ринкової економіки "безпечний" для суспільства рівень безробіття становить 2—6 %, однак це передбачає рівень повної зайнятості, тобто природний рівень безробіття, коли кількість осіб, які шукають роботу, дорівнює кількості вільних робочих місць. Безробіття в цьому разі виникає внаслідок того, що професійно-кваліфікаційна структура (структура безробіття) не відповідає природній плинності.

Ринок праці потребує регулювання з боку держави через економічні, адміністративні та правові важелі. Економічними важелями регулювання ринку праці й зайнятості населення є пільги підприємствам, що створюють додаткові робочі місця для громадських робіт, а також оптимізація заробітної плати робітників з урахуванням ціни мінімального споживчого попиту, допомоги у зв'язку з безробіттям на рівні фізіологічного мінімуму споживання та рівня заробітної плати й ціни робочої сили.

Серед важелів державного регулювання помітну роль відіграє пільгове оподаткування підприємств, які залучають до роботи молодь, інвалідів та інших неконкурентоспроможних громадян. В Україні законодавчо врегульовано лише загальні питання забезпечення зайнятості, регулювання ринку праці, захисту громадян від наслідків безробіття.

Розвиток ринку праці потребує створення правових важелів державного регулювання через внесення змін до законодавчих актів про працю, закріплення заробітної плати як ціни робочої сили, відповідності рівня заробітної плати рівню цін на споживчому ринку (мінімальна заробітна плата має дорівнювати фізіологічному мінімуму споживання).

До адміністративних важелів регулювання ринку праці та зайнятості належать:

- упровадження активної та пасивної політики на ринку праці України та її регіонів через організацію громадських робіт;
- створення страхових фондів на випадок безробіття;
- перекваліфікація робітників на потребу ринку і виплати допомоги та кредитів безробітним і членам їхніх сімей;
- створення центрів з підготовки кадрів при центрах сприяння зайнятості.

Визначальними напрямками прямого економічного впливу держави на розвиток ринку праці в Україні є такі:

- формування оптимальних нормативів пільгового оподаткування підприємствам, які створюють додаткові робочі місця для громадських робіт і фонди страхування на випадок безробіття;
- формування оптимальних нормативів пільгового оподаткування та

застосування пільгових кредитів для підприємств, що приймають на роботу жінок, молодь, інвалідів та інших осіб, які підпадають під 5-відсоткову квоту. Водночас нормативні штрафи та санкції мають застосовуватись до підприємств, що відмовляють у прийомі на роботу зазначеним особам. Механізм дії цих важелів має бути законодавчо врегульований;

- оптимізація заробітної плати робітника з урахуванням ціни мінімального споживчого кошика. Цей норматив та механізм його дії мають визначатися виходячи з цін мінімального споживчого кошика для робітника та членів його сім'ї, які перебувають на його утриманні, та ціни робочої сили. Зазначений норматив має враховувати також регіональний рівень цін на споживчі товари та особливості змін ціни робочої сили на регіональному ринку праці;

- оптимізація нормативу допомоги у зв'язку з безробіттям на рівні фізіологічного мінімуму споживання на безробітного та членів його сім'ї, які перебувають на його утриманні;

- введення квот на постачання робочої сили. Механізм застосування таких квот має брати до уваги можливість працевлаштування робочої сили в регіоні, рівень попиту на неї, рівень цін, наявність житла та розвиток соціальної інфраструктури;

- дотації підприємствам, що створюють центри підготовки та перепідготовки кадрів на потребу ринку. Механізм надання таких дотацій має враховувати регіональний попит на робітників певної спеціальності в регіоні та якість підготовки кадрів.

ТЕМА 3. ДЕРЖАВНІ ЗАКУПІВЛІ ЯК ЗАСІБ ЗАДОВОЛЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ПОТРЕБ

1. Сутність державних закупівель

2. Механізм державних закупівель

Державні закупівлі — це засіб державного регулювання економіки, який передбачає, по-перше, формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів товарів (робіт, послуг), необхідних для задоволення державних потреб, та, по-друге, укладання державних договорів на поставку (закупівлю) продукції серед підприємств (організацій, установ). Інакше кажучи, державна закупівля — це придбання замовником товарів за державні кошти.

Організаційна робота щодо впровадження державної політики у сфері державних закупівель здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань координації закупівель. Таким уповноваженим органом є Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. Діяльністю з організації закупівель займаються також відповідні підрозділи інших центральних органів виконавчої влади. На регіональному рівні ця робота провадиться відповідними структурними підрозділами управлінь економіки місцевих державних адміністрацій.

Державні закупівлі є інструментом задоволення державних потреб. Державні потреби — це потреби країни в продукції, необхідній для розв'язання соціально-економічних проблем, підтримання обороноздатності країни та її безпеки, створення й підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів, забезпечення функціонування установ сектору загального державного управління.

Перелік видів продукції (робіт, послуг), необхідних для забезпечення державних потреб, визначається Кабінетом Міністрів. Цей перелік формується на підставі політики державних пріоритетів, досліджень кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків, завдань макроекономічних планів (програм). Він може включати: озброєння; військову техніку; будівництво найважливіших державних об'єктів; розвиток систем зв'язку та інформатики; перевезення вантажів і пасажирів різними видами транспорту; фундаментальні наукові дослідження; забезпечення приросту запасів корисних копалин; продовольство; забезпечення функціонування установ соціальної сфери та органів державного управління і т. ін. У даному контексті товари — це продукція будь-якого виду та призначення, у тому числі сировина, вироби, устаткування, технології, предмети у твердому, рідкому, газоподібному стані, включаючи електроенергію, а також послуги, пов'язані з поставкою товарів, якщо їх вартість не перевищує вартості самих товарів. До робіт належать будь-яка діяльність, пов'язана з проектуванням, будівництвом нових, розширенням, реконструкцією, капітальним ремонтом і реставрацією об'єктів і споруд виробничого та невиробничого призначення, технічним переозброєнням діючих підприємств, а також супровідні роботам послуги, у тому числі геодезичні роботи, буріння, сейсмічні дослідження, аеро- та супутникова фотозйомки та ін., якщо вартість виконання цих послуг не перевищує вартості самого будівництва. Послуги включають підготовку спеціалістів, забезпечення транспортом і зв'язком, освоєння технологій, наукові дослідження, медичне та побутове обслуговування тощо.

Нині, коли в Україні невирішеною залишається проблема неплатежів і відчувається брак оборотних коштів, попит і пропозиція на внутрішньому ринку визначаються не реальними потребами споживача, а його фінансовими можливостями. Оцінка стану матеріального виробництва, а тим більше прогноз його розвитку на основі матеріальних балансів, відображають ситуацію, що склалася на момент розроблення балансів. У зв'язку з цим передбачається щоквартальне уточнення матеріальних балансів на підставі звітності Держкомстату. Відповідно розроблятимуться пропозиції щодо вжиття необхідних заходів для стабілізації та оптимізації матеріального виробництва.

2. Механізм державних закупівель

Для виконання державою своїх функцій, створення конкурентного середовища на ринку товарів (робіт, послуг) і забезпечення прозорості та ефективності використання державних фінансових ресурсів в Україні функціонує механізм державних закупівель. Державними замовниками є

розпорядники державних коштів (органи державної влади, органи місцевого самоврядування та інші органи), що здійснюють закупівлі.

Основними функціями замовників є: організація проведення торгів, конкурентний відбір учасників процедури закупівлі; укладання договорів про закупівлю; оплата учасникам процедури закупівель продукції, яка поставляється для задоволення державних потреб за умовами, визначеними договором про закупівлю.

Учасником процедури закупівлі може бути суб'єкт господарської діяльності, фізична особа, яка проживає на території України, чи юридична особа (резидент або нерезидент), яка підтвердила намір взяти участь у процедурі закупівлі та подала тендерну пропозицію.

З метою ефективного використання державних фінансових ресурсів, створення конкурентного середовища на ринку і запобігання необґрунтованому завищенню цін замовник зобов'язаний здійснювати тендер (торги). Тендер — це здійснення конкурентного відбору учасників з метою визначення переможця. Проведення торгів є обов'язковим, якщо закупівлі повністю або частково здійснюються за рахунок державних коштів, за умови, що вартість закупівлі товару або послуги дорівнює або перевищує суму, еквівалентну 2 тис. євро, а робіт — 100 тис. євро.

Участь у процедурі закупівлі можуть брати вітчизняні та іноземні учасники. Для захисту вітчизняних виробників застосовується преференційна поправка. Преференційна поправка — це спосіб надання замовником переваги вітчизняному виробнику при визначенні переможця процедур закупівель шляхом застосування процентної межі до ціни його тендерної пропозиції у порівнянні з найбільш вигідною серед поданих. Замовник віддає перевагу тендерній пропозиції, поданій вітчизняним виробником, через застосування поправки до її ціни: для товарів — 200 тис. євро; для послуг — 300 тис. євро; для робіт — 4 млн євро. Розмір поправки становить 10 % ціни тендерної пропозиції. Для тендерних пропозицій, поданих підприємствами громадських організацій інвалідів і пенітенціарної системи України, преференційна поправка становить 15 %.

Конкурентний відбір учасників процедури закупівлі здійснюється поетапно. Умовно можна виділити такі етапи: підготовчий, визначення переможця, завершальний.

Підготовчий етап конкурентного відбору учасників процедури закупівлі

Оголошення про заплановану закупівлю чи про проведення попередньої кваліфікації учасників публікуються у Віснику державних закупівель, що видається уповноваженим органом, або інших друкованих засобах масової інформації, визначених замовником. Якщо очікувана вартість предмета закупівлі перевищує суму, еквівалентну для товарів, послуг і робіт відповідно — 200, 300 та 4000 тис. євро, оголошення розміщуються у відповідних міжнародних виданнях чи міжнародній мережі електронного зв'язку. Інформація повинна містити: назву та адресу замовника; стислий опис продукції та вимог замовника; дату подання інформації для попередньої

кваліфікації претендентів; місце і дату отримання тендерної документації та проведення торгів; посилання на процедуру проведення тендера та ін.

Подання заяв (повідомлень) про участь у тендері. Дійсними визнаються ті заяви, що були подані в письмовій формі, встановленій замовником. Під час розгляду заяв замовник зобов'язаний відмовити претенденту в участі у процедурі закупівлі, якщо потенційний виконавець визнаний банкрутом чи стосовно нього порушено справу про банкрутство. До участі в тендері також не допускаються фізичні особи, які були засуджені за злочин, учинений під час здійснення процедури закупівлі, чи інший злочин, учинений з корисливих мотивів, судимість з яких не знято або не погашено у встановленому порядку. Так само відмова поширюється й на посадову особу виконавця, призначену ним відповідальною за здійснення процедури закупівлі, яку було засуджено.

Формування тендерного комітету в кількості не менше п'яти осіб здійснює державний орган-замовник. До комітету мають входити представники замовника, а в разі потреби й представники міністерств та інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. Головою комітету є керівник організації-замовника або уповноважена ним особа. Особи, які є близькими родичами керівників або представників учасників, не можуть входити до його складу, а також бути експертами з питань щодо дотримання процедури закупівлі. Порядок створення і головні функції тендерних комітетів визначаються окремим рішенням уповноваженого органу.

Розроблення кваліфікаційних вимог. Кваліфікаційні вимоги зазначаються у документації, необхідній для здійснення попередньої кваліфікації учасників (якщо така процедура застосовується), тендерній документації та інших документах. Замовник може вимагати від виконавця надання інформації щодо його відповідності таким вимогам, як: наявність дозволу (ліцензії) на виконання певних видів робіт (послуг); наявність коштів, обладнання та працівників відповідної кваліфікації, які мають необхідні знання та досвід; сплата податків, зборів (обов'язкових платежів); здійснення підприємницької діяльності відповідно до положень його статуту та ін. Замовник зобов'язаний відхилити пропозицію виконавця щодо участі у процедурі закупівлі на будь-якому етапі, якщо учасник не відповідає встановленим кваліфікаційним вимогам.

Попередня кваліфікація учасників. Інформація про здійснення попередньої кваліфікації публікується в оголошенні про закупівлю не пізніше як за 30 днів до надання запрошень до участі в процедурі торгів (в окремих випадках цей строк може бути скорочений до 15 днів). В інформації про попередню кваліфікацію зазначаються: найменування та адреса замовника; вид, кількість, строки та місце поставки товарів (виконання робіт, надання послуг); вимоги, яким має відповідати учасник; місце та остаточний строк подання заявок на участь у попередній кваліфікації; інша інформація, що обґрунтовано вимагається замовником.

Протягом трьох робочих днів з дня отримання відповідного запиту замовник має надати всім учасникам, що виявили бажання взяти участь у попередній кваліфікації, інструкції щодо подання заявок, стислий виклад

критеріїв і процедури оцінювання відповідності кваліфікаційним вимогам та іншу необхідну інформацію.

Процедури конкурентного відбору

Закупівля може здійснюватися шляхом застосування однієї з п'яти видів процедур: відкритих торгів, торгів з обмеженою участю, двоступеневих торгів, запиту цінових пропозицій (котирувань), закупівлі в одного постачальника (виконавця). Основною процедурою є відкриті торги. Під час проведення відкритих торгів тендерні пропозиції мають право надавати всі заінтересовані учасники, запрошені замовником через публікацію оголошення, якщо проводилася попередня кваліфікація учасників. Процедура торгів з обмеженою участю може застосовуватися у разі, якщо товари (роботи, послуги) через їхній складний або спеціалізований характер можуть бути запропоновані обмеженою кількістю учасників або закупівля у зв'язку з її спеціальним призначенням становить державну таємницю.

В оголошенні про проведення відкритих торгів та запрошенні до участі у процедурі торгів з обмеженою участю, крім даних про умови закупівлі, зазначаються: способи й місце отримання тендерної документації та розмір плати за неї; місце та строк подання тендерних пропозицій; місце та дата їх розкриття, оцінювання та порівняння.

Тендерна документація — це комплект документів, що готується замовником і передається виконавцям для підготовки ними тендерних пропозицій щодо предмета закупівлі. У тендерній документації замовник повинен зазначити вимоги щодо надання тендерного забезпечення, його розмірів, форми, а також випадки, коли тендерне забезпечення не повертається виконавцю. Тендерне забезпечення {забезпечення тендерної пропозиції} — це надання виконавцем замовнику гарантій щодо забезпечення виконання ним зобов'язань, які виникають у зв'язку з поданням тендерних пропозицій, включаючи такі способи забезпечення, як банківські гарантії, резервні акредитиви, чеки, згідно з якими первинне зобов'язання несе будь-який банк, депозити, векселі.

Тендерна пропозиція (пропозиція щодо певного об'єкта закупівлі, яка готується та подається виконавцем замовнику відповідно до вимог тендерної документації) подається у письмовій формі за підписом уповноваженої посадової особи виконавця. Розкриття тендерних пропозицій відбувається у день закінчення строку їх подання у час та у місті, зазначених у тендерній документації. Замовник під час їх розкриття перевіряє наявність всіх необхідних документів, правильність їх оформлення, а також оголошує присутнім представникам виконавців найменування та адресу кожного виконавця та ціну кожної тендерної пропозиції. Процедура завершується складанням відповідного протоколу.

Не пізніше як через 30 днів після розкриття тендерних пропозицій замовник на основі критеріїв і методики оцінювання тендерних пропозицій, зазначених у тендерній документації, визначає переможця торгів. Такими критеріями можуть бути: найнижча ціна; строк поставки (виконання); якість та функціональні характеристики, екологічна чистота; післяпродажне

обслуговування; умови розрахунків; експлуатаційні витрати; передача технології та підготовка управлінських, наукових і виробничих кадрів, включаючи використання місцевих ресурсів, у тому числі засобів виробництва, робочої сили і матеріалів для виготовлення товарів (виконання робіт, надання послуг) тощо.

Пропозиція, що за результатами оцінювання визнається найліпшою, підлягає акцептуванню. Акцепт тендерної пропозиції — це прийняття замовником тендерної пропозиції та надання згоди на її оплату. Тендерна пропозиція вважається акцептованою, якщо замовником в установлений строк подано письмове підтвердження виконавцю в акцепті тендерної пропозиції після визначення його переможцем. На підставі акцепту між замовником і переможцем тендеру укладається договір про закупівлю.

Завершальний етап процедури закупівлі

Договір про закупівлю набуває чинності з дня його підписання замовником і переможцем тендеру. Отже, договір про закупівлю — це письмова угода між замовником та учасником — переможцем процедури закупівлі, яка передбачає надання послуг, виконання робіт або набуття права власності на товар за відповідну плату. Будь-який учасник, який вважає, що він зазнав збитків унаслідок порушення замовником процедур закупівлі, має право на оскарження дій замовника. Після розгляду скарги в установленому порядку замовник або уповноважений орган має прийняти відповідне рішення. У разі, якщо скаргу не задоволено, обґрунтовуються причини такого рішення. Якщо скаргу задоволено повністю або частково, вживають заходів для врегулювання конфлікту. У разі виявлення порушень встановленого порядку проведення процедури закупівлі за скаргою учасників, які впливають на об'єктивність визначення переможця або призводять до дискримінації учасників, уповноважений орган має право визнати результати такої процедури недійсними та зобов'язати замовника розпочати нові процедури закупівлі. За результатами здійснення процедури закупівлі складається звіт.

Закупівлі продукції для задоволення державних потреб фінансуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, державних кредитних ресурсів, а також коштів НБУ, державних цільових фондів та інших джерел фінансування, що залучаються до цього. Розрахунки за виконання умов договору про закупівлю здійснюють розпорядники бюджетних коштів в установленому порядку.

Аналіз використання в Україні конкурентних механізмів у сфері державних закупівель свідчить про їхню високу ефективність. Однак щорічно виявляються численні факти порушень замовниками встановлених законодавством процедур закупівель. Найхарактернішими порушеннями є закупівля товарів (робіт, послуг) без проведення тендерів. Мають місце випадки порушення умов договорів про закупівлю у частині термінів та обсягів поставок. Установлено невідповідність використання бюджетних коштів, передбачених на закупівлі, їх кошторисним призначенням. Деяких посадових осіб притягнуто до матеріальної, дисциплінарної та, навіть, кримінальної відповідальності.

ТЕМА 4. АНТИМОНОПОЛЬНА ПОЛІТИКА

- 1. Захист конкуренції та перерозподіл доходу як функції державного макроекономічного регулювання**
- 2. Межі товарного ринку й антимонопольне регулювання**

1. Захист конкуренції та перерозподіл доходу як функції державного макроекономічного регулювання

Конкуренція — основний регулюючий механізм у ринковій економіці. Досконала конкуренція передбачає існування достатньої кількості виробників, де вплив кожного підприємства на ціноутворення не може бути визначальним.

Недосконала конкуренція та наявність монополій створюють серйозні проблеми. Недосконала конкуренція виникає тоді, коли будь-який конкурент має змогу одноосібно впливати на ціни. Якщо монополія замінює конкуренцію, то продавці впливають на ринок і маніпулюють цінами на власну користь, завдаючи шкоди суспільству загалом.

Монополісти можуть штучно обмежувати обсяги виробництва, одержувати вищий прибуток. В інтересах монополістів розподіляються також ресурси. Це зумовлює необхідність державної антимонопольної діяльності. Ефективною є тільки система антимонопольних законів, мета якої — захистити і посилити конкуренцію, підвищити ефективність виробництва.

Зважаючи на особливості монополізованих товарних ринків в Україні, тут доцільно впроваджувати такий комплекс заходів щодо захисту конкуренції:

- децентралізація управління;
- зменшення кількості чи зняття бар'єрів, що обмежують вихід суб'єктів господарювання на існуючі ринки;
- стимулювання виходу на монополізовані ринки нових суб'єктів господарювання;
- поділ існуючих державних монопольних утворень;
- ліквідація державних організаційних структур монопольного типу.

Децентралізація управління передбачає розмежування функцій між органами державної виконавчої влади; позбавлення зазначених органів невластивих їм функцій; надання права втручатись у господарську діяльність підприємств (крім випадків, передбачених законом України); зменшення кількості галузевих органів державної виконавчої влади.

Зменшити кількість або зняти бар'єри, що обмежують вихід суб'єктів господарювання на існуючі ринки, можна шляхом скорочення переліку товарів, які у процесі зовнішньоекономічної діяльності підлягають квотуванню та ліцензуванню, а також видів підприємницької діяльності, що ліцензуються або є державною монополією. Важливе значення має скасування або обмеження податкових, кредитних та інших пільг, бюджетних дотацій і субсидій, що надаються монопольним утворенням.

Стимулювання виходу на монополізовані ринки нових суб'єктів господарювання — це надання їм додаткових пільг в отриманні кредитів, державних замовлень, у забезпеченні ресурсами, що централізовано розподіляються державою. Важливе значення має заохочення інвестицій, зокрема іноземних, спрямованих на зниження монополізації ринків.

Поділ існуючих державних монопольних утворень передбачає розукрупнення підприємств із метою зниження рівнів монополізації ринку державними монопольними утвореннями та створення кількох самостійно діючих підприємств або об'єднань на місці монополістів.

Забезпечення соціальної спрямованості ринкової економіки зумовлює необхідність перерозподілу доходу. Зі зростанням суспільного багатства нації постає потреба дедалі більше ресурсів ставити на службу людині задля досягнення хоча б мінімальних стандартів здоров'я, харчування й доходів.

Уряд бере на себе завдання зменшити соціальну нерівність у суспільстві, вживши певних заходів і реалізувавши цільові програми.

По-перше, трансфертні бюджетні платежі забезпечують пільги соціально незахищеним верствам населення, зокрема інвалідам і малозабезпеченим. У розвинених країнах є державні програми медичної допомоги, соціального забезпечення, допомоги сім'ї, що реалізуються шляхом перерозподілу доходів через бюджет.

По-друге, доходи розподіляються за допомогою ринкового втручання, тобто модифікацією цін, що встановлюються ринковим механізмом. Існує також перерозподіл доходів громадян через податковий механізм — уведення високих прогресивних податків на високі прибутки.

Коригування перерозподілу ресурсів передбачається в разі різкого порушення функціонування ринку, тобто якщо конкурентна ринкова система виробляла "не ту" кількість певних товарів (послуг) або не мала змоги виділити будь-які ресурси на виробництво окремих товарів (послуг), випуск яких економічно виправданий.

Перший випадок пов'язаний з переливанням ресурсів або з побічним ефектом, другий — із державними чи соціальними благами.

Якщо виробництво або споживання товару призводить до появи у будь-якої третьої сторони витрат, що не компенсуються, виникають витрати переливання. Найочевидніші з них пов'язані із забрудненням навколишнього середовища. Якщо виникають витрати перерозподілу, тобто виробник переносить частину своїх витрат на населення, то витрати його виробництва є нижчими від їх можливого рівня до перенесення.

Забруднюючи навколишнє середовище, тобто створюючи витрати переливання, підприємство має менші витрати виробництва. Як наслідок, обсяг зрівноваженого продукту перевищує його оптимальний обсяг. Інакше кажучи, ресурси знаходять у надмірній кількості саме для виробництва цього товару.

Держава має вживати заходів щодо регулювання непропорційного розподілу ресурсів, пов'язаного з витратами переливання. Уряд за допомогою певних заходів може "трансформувати" витрати переливання у внутрішні витрати виробництва. До таких заходів належать розроблення відповідних

законодавчих актів, що спрямовані на заборону або обмеження забруднення і примушують "забруднювачів" збільшувати витрати на надійніше знищення промислових відходів, і запровадження особливих податків.

Законодавчі акти мають змусити потенційних порушників (під загрозою судової відповідальності) взяти на себе всі витрати, пов'язані з виробництвом, створивши тим самим умови, коли оптимальний обсяг продукту дорівнюватиме врівноваженому.

Другий, не такий прямий захід ґрунтується на тому, що податки загалом є витратами. Уряд може ввести особливий податок, що дорівнює або наближається до витрат переливання на одиницю продукції. В результаті врівноважений обсяг продукції зменшиться так, що дорівнюватиме оптимальному обсягу продукту, отже, на виробництво не виділятиметься надмірна кількість ресурсів.

Уряд може розв'язати проблему непропорційного розподілу ресурсів трьома способами: підвищивши попит та пропозицію або узявши на себе роль виробника. Попит можна підвищити, забезпечивши купівельну спроможність споживачів, що може бути спрямовано лише на придбання конкретного товару або послуги. Уряд може підвищити також пропозицію, надавши субсидії виробникам певного товару, що зменшить їх витрати. Завдяки цьому зникне дефіцит ресурсів на виробництво певного товару.

Третій варіант ліквідації диспропорції в розподілі ресурсів прийнятний тоді, коли вигоди переливання надто великі. Уряд може взяти на себе фінансування таких галузей або в крайньому разі зробити їх власністю держави і безпосередньо управляти ними.

Історично склалося так, що стабілізація економіки певною мірою є найважливішою функцією уряду, яка полягає в тому, щоб стабілізувати, згладити промисловий цикл, попередити "хронічне" безробіття, запобігти інфляційним явищам та інфляційному попиту.

В економіці можуть також виникнути несприятливі ситуації, коли загальний рівень витрат у приватному секторі буде надто низький для реалізації повної зайнятості. У цьому разі уряд має доповнити витрати приватного сектору, щоб загальний рівень витрат — приватних і державних — був достатній для створення повної зайнятості. З одного боку, потрібно збільшити бюджетні видатки на суспільні блага й послуги, а з іншого — зменшити податки з метою стимулювання витрат приватного сектору.

Може виникнути й інша ситуація, коли суспільство витрачатиме більше, ніж дозволяють виробничі потужності. Якщо сукупні витрати перевищують обсяг випуску продукту за повної зайнятості, то надлишкові витрати призведуть до підвищення цін. Надмірні сукупні витрати мають інфляційний характер. У такому разі уряд повинен ліквідувати надмірні витрати, зменшивши видатки.

2. Межі товарного ринку й антимонопольне регулювання

Переваги монопольного становища настільки привабливі, що намагання

до монопольного захоплення ринку, витіснення конкурентів з метою отримання монопольно високих доходів є об'єктивною реальністю. Ринкова стихія породжує через різні форми монопольних об'єднань, зговору і т. д. монополію. Нерегульованих ринків не буває, а якщо їх не регулює держава, то ці функції беруть на себе монопольні структури.

Монополія небажана, особливо там, де ринок може бути конкурентним, оскільки рано чи пізно сприяє застою у виробництві, уповільненню темпів науково-технічного прогресу. Крім того, підприємці-монополісти дуже часто використовують ринкову владу, можливість обмежувати конкуренцію для того, щоб отримувати вигоди за рахунок інших і на шкоду іншим. Тому в країнах зі змішаною економікою активно використовується політика державного антимонопольного регулювання.

Монопольне становище суб'єкта підприємництва в Україні може визначатися, коли його частка на ринку певного товару перевищує 35 %, а в окремих випадках є і навіть меншою.

Основними етапами визначення монопольного становища суб'єкта господарювання на ринку є встановлення:

- об'єкта аналізу;
- конкретної продукції (робіт, послуг) підприємця, що може кваліфікуватися як товар (товари);
- контингенту покупців;
- тривалості часу, стосовно якого досліджується стан конкуренції;
- товарних і територіальних меж ринку;
- обсягу ринку, на якому діє суб'єкт господарювання;
- обсягу товару, що пропонується суб'єктом господарювання на цьому ринку;
- структури ринку;
- ознак ринкової влади.

Визначення меж товарних ринків і монопольного становища суб'єктів господарювання на них здійснюється на підставі досліджень стану відповідних ринків за період, що, як правило, дорівнює одному календарному року. Товарні межі ринку розглядаються як група взаємозамінних товарів (товари однієї споживчої вартості), у межах якої споживач може перейти від споживання одного товару до споживання іншого.

Територіальні межі ринку визначаються шляхом установаження мінімальної території, поза якою, з погляду споживача, придбання товарів, що належать до групи взаємозамінних товарів, є можливим або недоцільним.

Обсяг ринку визначається як загальний обсяг надходжень на ринок у визначених територіальних межах товарної групи, до якої належить товар підприємця.

При визначенні структури ринку встановлюються такі кількісні та якісні показники:

- кількість суб'єктів господарювання, що діють на відповідному ринку;
- частки суб'єктів господарювання, що діють на відповідному ринку;
- показники рівня ринкової концентрації;

- умови вступу до ринку потенційних конкурентів;
- відкритість ринку для зовнішніх постачальників. Як ознаки ринкової влади розглядаються:
  - здатність суб'єкта господарювання, що не є єдиним виробником (постачальником) відповідного товару, диктувати умови при продажу товару, укладанні договорів постачання, нав'язувати споживачу не вигідні умови;
  - здатність суб'єкта господарювання шляхом монополізації ринку постачання виробничих ресурсів обмежувати конкуренцію, витіснити з ринку інших суб'єктів господарювання, що виробляють відповідні товари із застосуванням цих виробничих ресурсів, або створювати бар'єри для вступу на ринок;
  - здатність суб'єкта господарювання скорочувати або обмежувати випуск товарів і постачати їх на ринок з метою одержання односторонньої вигоди при купівлі або продажу товарів, при укладанні договорів на постачання товарів, а інші суб'єкти господарювання, що є його конкурентами, не спроможні компенсувати створений дефіцит товарів;
  - здатність суб'єкта господарювання підвищувати ціни на товари і підвищувати їх на рівні, що перевищує рівень, зумовлений конкуренцією на ринку.

Зловживання монополієм становить найбільш поширений вид порушення антимонопольного законодавства. Неправомірні дії монополієвих утворень, як правило, спрямовані на одержання незаконного прибутку негайно або додаткових переваг у конкуренції шляхом недопущення, обмеження (усунення) конкуренції з метою одержання незаконного прибутку в майбутньому, покриття неефективних витрат за рахунок споживачів та інших підприємців або збуту товару низької споживчої вартості. До подібних дій, зокрема, належать:

- нав'язування таких умов договору, що ставлять контрагентів у нерівне становище;
- нав'язування контрагенту додаткових умов, що не стосуються предмета договору;
- нав'язування товару, непотрібного контрагенту.

Законом України "Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності" визначаються також зловживання, пов'язані з ціновою політикою суб'єктів господарювання, в результаті якої можуть постраждати споживачі. При цьому треба звернути увагу на те, що коли різниця в цінах на товар пояснюється особливостями оподаткування в регіоні (наприклад, курортне місце, сезонність попиту тощо), транспортними витратами, то такі ціни не можуть бути кваліфіковані як дискримінаційні. Варто розрізняти дискримінаційні ціни на товари для певних груп споживачів за умови, що така диференціація знаходиться у межах правового поля.

Встановлення монополієм високої ціни на товари, що призвело або може призвести до порушення прав споживачів, в усіх випадках ґрунтується на бажанні одержання особливого (незаконного) прибутку.

Зниження ціни з метою одержання прибутку внаслідок збільшення

товарообігу є звичайним правилом поведінки суб'єкта господарювання в умовах конкуренції. При встановленні таким суб'єктом монополюно низької ціни протягом тривалого часу треба також спрогнозувати можливість повернення усунутих з ринку суб'єктів господарювання. При цьому необхідно визначити, чи не одержало монополюне утворення від органів влади і управління прямо або опосередковано субсидії для покриття збитків від застосування низької ціни. Не може вважатися низькою монополюна ціна, яка покриває економічно обґрунтовані витрати. Суб'єкт господарювання може мати також виправдані об'єктивними обставинами підстави для продажу товару нижче собівартості, зокрема у випадках сезонного розпродажу, реалізації застарілих моделей, реалізації некондиційних, бракованих товарів, знецінювання або істотного зменшення попиту на відповідний товар.

Недобросовісною конкуренцією визначаються будь-які дії в конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності. Поняття, види недобросовісної конкуренції, відповідальність за неї та правові засади захисту від недобросовісної конкуренції визначені законодавством України.

Можна виділити прямі і побічні методи антимонополюного державного регулювання, однак межі між ними нерідко умовні, й тому деякі методи регулювання виконують функції прямих і побічних важелів. Важливо, щоб всі методи державного регулювання базувалися на правовій законодавчій основі.

До прямих методів антимонополюного регулювання належать адміністративні заходи, що усувають монополюне положення окремих суб'єктів на ринку або запобігають йому. Антимонополюне законодавство передбачає заходи адміністративного характеру, виражені у формі різних заборонних заходів, економічних санкцій, а також заходів кримінально-правової відповідальності.

Законом передбачається здійснення постійного контролю щодо запобігання нових монополюних утворень. Для цього всі нові об'єднання мають відповідно із законодавством отримати згоду спеціально створених антимонополюних комітетів на реєстрацію.

До побічних методів антимонополюного регулювання належать переважно фінансово-кредитні методи запобігання і подолання монополюних явищ в економіці.

Особлива роль у подоланні монополюного положення державних органів і створенні умов автономного вільного функціонування ринкової економіки належить бюджетному регулюванню.

Сучасні державні бюджети розвинених країн виконують не стільки звичайні фіскальні функції, тобто обов'язкову акумуляцію частини доходів товаровиробників і населення, що необхідні для фінансування державних і місцевих органів влади, інших державних інститутів, скільки активні перерозподільні функції, регулюючи розвиток соціальних і економічних процесів та функції децентралізації владних повноважень.

ТЕМА 5. УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

1. Суть управління зовнішньоекономічною діяльністю в Україні
2. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

1. Суть управління зовнішньоекономічною діяльністю в Україні

Становлення міжнародних відносин характеризується взаємозалежністю економік різних країн, їхнім взаємним впливом. Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) є одним з основних чинників стабільного функціонування національного господарства країн світу, незалежно від рівня їхнього економічного розвитку. В сучасних умовах жодна країна не може самостійно ефективно розвивати виробничі процеси на рівні вимог НТР, не приймаючи участь у міжнародному поділі праці, світовій торгівлі. Тільки використовуючи переваги сукупного міжнародного науково-технічного потенціалу країни світового співтовариства можуть вирішувати господарські завдання, що забезпечують економічний та технологічний розвиток галузей економіки та піднесення добробуту населення. В цьому зв'язку, вивчення змісту та особливостей зовнішньоекономічних відносин, що існують між державами в сучасних умовах, є суттєвим напрямом оптимального використання в національних межах економічних, науково-технічних, фінансових можливостей світового співтовариства. Завдяки їхньому розвитку саме і відбувається міжнародний поділ праці, що має за мету економію суспільної праці в процесі виробництва та обмін його результатами між різними країнами. Найважливішим чинником формування і розвитку зовнішньоекономічної діяльності є розвиток виробництва, стан науки і техніки, науково-технічний прогрес, що призводить до спеціалізації виробництва.

Під *зовнішньоекономічною діяльністю* розуміють сукупність напрямів, форм і методів співробітництва між державами, з метою ефективного використання переваг міжнародного поділу праці, у сферу яких входять обмін товарами, спеціалізація і кооперація виробництва, науково-технічна діяльність, створення спільних підприємств, кредитні і валютно-фінансові відносини і т. ін.

У напрямку управління зовнішньоекономічною діяльністю розрізняють поняття керуючої і керованої ланок. *Керуючу ланку* представляють спеціальні органи управління, працівники апарату управління, що безпосередньо здійснюють розробку і реалізують рішення з метою кращого використання потенціальних можливостей, закладених у керованій ланці, і досягнення поставленої мети. *Керована ланка* є елементом системи, що сприймає керований вплив від керуючої ланки.

В Україні до керуючої системи зовнішньоекономічною діяльністю відносяться:

- Верховна Рада країни, до компетенції якої належать: прийняття змін та скасування законів; затвердження головних напрямів зовнішньої політики

України; розгляд, затвердження та зміна структури органів державного управління зовнішньоекономічною діяльністю; укладання міжнародних договорів України: приведення чинного законодавства України у відповідність з правилами, встановленими цими договорами; встановлення спеціальних режимів зовнішньоекономічної діяльності на території України;

- Кабінет Міністрів, який направляє та координує діяльність міністерств, державних комітетів та відомств України по управлінню зовнішньоекономічною діяльністю; погоджує роботу торговельних представництв України в іноземних державах; приймає нормативні акти з питань управління зовнішньоекономічною діяльністю у випадках, передбачених законами України; проводить переговори і укладає міжурядові договори України з питань зовнішньоекономічної діяльності у випадках, передбачених законами України; забезпечує виконання міжнародних договорів з питань зовнішньоекономічної діяльності всіма державними органами управління; вносить на розгляд Верховної Ради України пропозиції про систему міністерств, державних комітетів і відомств - органів оперативного управління зовнішньоекономічною діяльністю; забезпечує складання платіжного балансу, зведеного валютного плану; Здійснює заходи для раціонального використання коштів Державного валютного фонду країни;

- Національний банк, який забезпечує зберігання і використання золотовалютного резерву України та інших державних коштовностей; представляє інтереси України у відносинах із центральними банками інших держав, міжнародними банками та фінансово-кредитними установами і укладає відповідні міжбанківські угоди: регулює курс національної валюти України; здійснює облік і розрахунки по наданих і одержаних державних кредитах і позиках, проводить операції з центральними валютними ресурсами, які виділяються з Державного валютного фонду України у розпорядження банку; виступає гарантом кредитів, що надаються підприємствам і організаціям зовнішньоекономічної діяльності іноземними банками, фінансовими та іншими міжнародними організаціями під заставу Державного валютного фонду та іншого державного майна України;

- Міністерство економічного розвитку і торгівлі, яке забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики; координує зовнішньоекономічну діяльність, здійснює заходи нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності; займається питаннями митної політики, розробляє та здійснює заходи з валютно-фінансових питань, регулює надходження платежів за зовнішньоекономічними операціями, видає експортні та імпорتنі ліцензії та виконує інші функції згідно із законами України;

- Державна митна служба, яка здійснює митний контроль в Україні згідно з чинними законами;

- Антимонопольний комітет, який здійснює контроль за дотриманням підприємствами і організаціями зовнішньоекономічної діяльності антимонопольного законодавства;

- місцеві Ради народних депутатів та їх розпорядчі органи, які діють

згідно із законами України.

Особливим органом управління ЗЕД є торгові представництва України в іноземних державах, які виконують наступні функції:

- 1) представляти інтереси даної країни в галузі зовнішньої торгівлі і сприяти розвитку торгових та інших господарських відносин цієї країни з країною перебування торгового представництва;
- 2) регулювати зовнішню торгівлю даної країни з країною перебування торгового представництва;
- 3) здійснювати зовнішню торгівлю даної країни з країною перебування торгового представництва;
- 4) вивчати загальні економічні умови, зовнішньоекономічні зв'язки та кон'юнктуру ринків країни перебування, враховуючи інтереси зовнішньої торгівлі даної країни та подавати відповідну інформацію у Міністерство зовнішньої торгівлі та Міністерство іноземних справ своєї країни, а також зовнішньоторговим та іншим зацікавленим організаціям своєї країни.

До керованої системи управління зовнішньоекономічною діяльністю відносяться:

- фізичні особи - громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України;
- зареєстровані в Україні юридичні особи, які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні дома, посередники та консультативні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно або капітал яких є повністю у власності іноземних об'єктів господарської діяльності;
- об'єднання фізичних чи юридичних або фізичних і юридичних осіб, які є юридичними особами, але які не мають постійного місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;
- структурні одиниці іноземних об'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;
- інші об'єкти господарської діяльності, передбачені законами України.

При цьому всі зазначені суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають рівне право здійснювати будь-які прямо не заборонені законами України її види незалежно від форми власності та інших ознак.

Фізичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність з моменту набуття ними цивільної дієздатності згідно із законами України. Фізичні особи, які мають постійне місце проживання на території України, мають зазначене право, якщо вони зареєстровані як підприємці згідно з Законом України «Про підприємництво», а фізичні особи, які не мають

постійного місця проживання на території України, мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність, якщо вони є суб'єктами господарської діяльності за законом держави, в якій вони мають постійне місце проживання або громадянами якої вони є.

Юридичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність відповідно до їхніх статутних документів із моменту набуття ними статусу юридичної особи.

Всі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності України мають право відкривати свої представництва на території інших держав згідно із законами цих держав.

Іноземні суб'єкти господарської діяльності, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність на території України, мають право на відкриття своїх представництв на території України. Реєстрація цих представництв здійснюється в порядку, встановленому ст. 5 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність».

Згідно закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність" Україна самостійно формує систему та структуру державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на своїй території.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності повинно забезпечити:

- захист економічних інтересів України і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- створення однакових можливостей для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з ціллю розвитку всіх видів підприємницької діяльності, незалежно від форм власності, використання доходів і здійснення інвестицій;
- розвиток конкуренції і ліквідацію монополізму.

2. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється виходячи з наступних цілей:

- забезпечення збалансованості економіки і рівноваги внутрішнього ринку України;
- стимулювання прогресивних структурних змін в економіці; створення найбільш сприятливих умов для введення економіки України в систему міжнародного поділу праці.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється:

- Україною як державою в особі її органів в межах їх компетенції;
- недержавними органами управління економікою (товарними, фондовими, валютними біржами, торговельними палатами, асоціаціями, спілками та іншими організаціями координаційного типу), що діють на підставі їх статутних документів;
- самими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності на підставі

відповідних координаційних угод, що укладаються між ними.

Здійснюючи управління зовнішньоекономічною діяльністю, суб'єкти і об'єкти України й іноземні об'єкти господарської діяльності керуються такими *принципами*:

- умовами суверенітету України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, який передбачає виключне право громадян України самостійно та незалежно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність на території України; обов'язку країни неухильно виконувати всі договори і зобов'язання в сфері міжнародних економічних відносин;

- умовами свободи зовнішньоекономічного підприємництва, правом вступати у зовнішньоекономічні зв'язки, здійснювати їх у будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України, дотримуватися законів України, бути власниками всіх одержаних результатів;

- забезпеченням юридичної рівності і неприпустимості дискримінації, заборонами будь-яких, крім передбачених законами України, дій держави, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів і об'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також іноземних об'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками; неприпустимості обмежувальної діяльності, крім випадків, передбачених законами України;

- забезпеченням верховенства закону - неухильним дотриманням в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю законів України, заборонаю застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що створюють для суб'єктів і об'єктів зовнішньоекономічної діяльності менш сприятливі умови, ніж ті, які встановлені законами України;

- фактом захисту суб'єктів і об'єктів зовнішньоекономічної діяльності; забезпечення державою однакового захисту всіх суб'єктів і об'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних об'єктів господарської діяльності на її території згідно з законами України: захищає всі об'єкти зовнішньоекономічної діяльності України за межами країни; здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за її межами лише згідно із законами України, умовами підписаних нею міжнародних договорів та нормами міжнародного права;

- принципом еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу, за умовами, що низький рівень цін не зумовлюється відповідним рівнем витрат виробництва такого товару в Україні.

Метод управління - це спосіб здійснення управлінської діяльності, при якому досягаються цілі управління зовнішньоекономічною діяльністю. Методи управління тісно пов'язані з принципами управління. Методи управління виступають у ролі способів реалізації принципів, але більш альтернативний характер.

Для зовнішньоекономічної діяльності характерні два методи управління - економічний і адміністративний.

Головними інструментами економічних методів управління є митний тариф на товари, що ввозяться або вивозяться з території України; митні збори;

ціни на експортовані та імпортовані товари, акцизний збір; норми прискореної амортизації основних виробничих фондів; норми амортизації на імпортне обладнання; ставки надання і одержання кредитів, ставки страхування експортних кредитів, позик; іноземні інвестиції на території України та інші.

Основними інструментами *адміністративних методів управління* є ліцензування і квотування товарів, заборона окремих видів експорту та імпорту товарів, застосування спеціальних імпортних процедур та спеціальних правових режимів, заходи проти недобросовісної конкуренції, розгляд спорів, що виникають у процесі зовнішньоекономічної діяльності.

На території України згідно з цим Законом запроваджуються такі правові режими для іноземних суб'єктів господарської діяльності:

- національний режим, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж суб'єкти господарської діяльності України. Національний режим застосовується щодо всіх видів господарської діяльності іноземних суб'єктів цієї діяльності, пов'язаної з їх інвестиціями на території України, а також щодо експортно-імпортних операцій іноземних суб'єктів господарської діяльності тих країн, які входять разом з Україною до економічних союзів;

- режим найбільшого сприяння, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав, преференцій та пільг щодо мит, податків та зборів, якими користується та/або буде користуватися іноземний суб'єкт господарської діяльності будь-якої іншої держави, якій надано згаданий режим, за винятком випадків, коли зазначені мита, податки, збори та пільги по них встановлюються в рамках спеціального режиму, визначеного нижче. Режим найбільшого сприяння надається на основі взаємної угоди суб'єктам господарської діяльності інших держав згідно з відповідними договорами України та застосовується у сфері зовнішньої торгівлі;

- спеціальний режим, який застосовується до територій спеціальних економічних зон згідно із статтею 24 цього Закону, а також до територій митних союзів, до яких входить Україна, і в разі встановлення будь-якого спеціального режиму згідно з міжнародними договорами за участю України відповідно до статті 25 цього Закону.

До видів управління зовнішньоекономічною діяльністю, яку здійснюють в Україні суб'єкти і об'єкти цієї діяльності, належать:

- експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили. Експорт - продаж товарів іноземним об'єктам господарської діяльності та вивезення товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів, крім передачі майна об'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземному об'єкту господарської діяльності за кордоном як натуральної частки участі у формуванні статутного капіталу при спільній господарській діяльності. При цьому термін «реекспорт» означає продаж іноземним об'єктам зовнішньоекономічної діяльності на вивезення за межі України товарів, раніше імпортованих на територію України. Імпорт - закупка в іноземних об'єктів зовнішньоекономічної діяльності товарів та їх ввезення на територію України, включаючи закупку товарів, призначених для власного споживання установами та організаціями України, розташованими

за її межами. Експорт (імпорт) капіталу - вивезення за межі України капіталу у будь-якій формі (валютних коштів, продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав) з метою одержання прибутків від виробничої та інших форм господарської діяльності;

- надання об'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним об'єктам господарської діяльності, в тому числі: виробничих, транспортно-експлуатаційних, страхових, консультативних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристичних та інших; надання вищезазначених послуг іноземними об'єктами господарської діяльності об'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;

- наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними об'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;

- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;

- кредитні та розрахункові операції між об'єктами зовнішньоекономічної діяльності України та іноземними об'єктами господарської діяльності; створення об'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських та страхових установ за межами України; створення іноземними об'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України;

- спільна підприємницька діяльність між об'єктами зовнішньоекономічної діяльності України та іноземними об'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;

- підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних об'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність об'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

- організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі за участю об'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках;

- товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між об'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними об'єктами і господарської діяльності;

- орендні, в тому числі лізингові, операції між об'єктами зовнішньоекономічної діяльності України та іноземними об'єктами господарської діяльності;

- операції по придбанню, продажу та обміну валюти на валютних

аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку. Іноземна валюта - валюта готівкою, грошові знаки (банкноти, білети державної скарбниці, монети), що знаходяться в обігу і є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені або ті, що вилучаються з обігу;

- робота на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними об'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; робота іноземних фізичних осіб на контрактній основі з об'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

- інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

В економіках з ринковим типом відносин підприємства і організації зовнішньоекономічної діяльності є об'єктом і суб'єктом управління зовнішньоекономічної діяльності, носієм управлінських функцій.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності має забезпечувати:

- захист економічних інтересів України та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- створення рівних можливостей для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності розвивати всі види підприємницької діяльності незалежно від форм власності та всі напрями використання доходів і здійснення інвестицій;
- заохочення конкуренції та ліквідацію монополізму в сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Держава та її органи не мають права безпосередньо втручатися в зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів цієї діяльності, за винятком випадків, коли таке втручання здійснюється згідно з цим та іншими законами України.

ТЕМА 6. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

1. Сутність і завдання регіональної економічної політики

2. Державне регулювання соціально - економічного розвитку регіонів

Розглядаючи регіональну політику держави з погляду розподілу влади між центром і регіонами, можна дати таке визначення ДРЕП. *Державна регіональна економічна політика* — це сукупність організаційно-правових та економічних заходів, які здійснюються державою у сфері регіонального розвитку країни відповідно до її поточних і стратегічних цілей.

Об'єктами ДРЕП є територіальні утворення, в межах яких здійснюється державне управління та місцеве самоврядування. Склад цих об'єктів визначається адміністративно-територіальним устроєм та економічним районуванням України.

Суб'єктами ДРЕП є органи державної влади, представницькі органи місцевого самоврядування, які в межах своєї компетенції розв'язують проблеми соціально-економічного розвитку регіонів.

Як складова частина загальної соціально-економічної політики України ДРЕП включає структурну перебудову продуктивних сил регіону, поліпшення територіальних пропорцій у країні, способи здійснення роздержавлення і приватизації майна, напрямки земельної реформи, розвитку підприємництва тощо.

Регіональна політика держави передбачає поступове вирівнювання існуючих відмінностей між економічними й соціальними рівнями розвитку окремих регіонів, зважаючи на їхні історичні, демографічні, природно-ресурсні та економічні особливості, і спрямовується на підтримку внутрішньорегіональної та міжрегіональної збалансованості соціально-економічного розвитку та суттєве поліпшення екологічного стану регіонів.

Отже, предметом ДРЕП є як розподіл влади між центром і регіонами, так і практична діяльність держави в регіонах.

Відповідно до різноманітності процесів, що відбуваються в регіонах, виокремлюють і певні складові частини ДРЕП: економічну, соціальну, екологічну, науково-технічну, гуманітарну, національну, управлінську, демографічну та зовнішньоекономічну. Для кожної з них держава встановлює цілі, завдання, пріоритети в регіональному аспекті, тобто визначає права, сфери, ресурси та методи роботи регіонів, здійснює певні дії щодо них та доручає їм виконання окремих завдань.

Розглянемо детальніше складові частини ДРЕП.

1. Економічна політика. Сутність економічної політики полягає в забезпеченні регіонам можливостей для самостійного розвитку на умовах самофінансування та самозабезпечення. До складу економічної політики входять бюджетна та податкова політика; планування, прогнозування та програмування розвитку регіону; використання природних ресурсів і власності регіону (інвестиційна політика); розміщення продуктивних сил; політика розвитку регіональних комплексів (АПК; транспортний, будівельний); контрольна-аналітична діяльність та інформаційне забезпечення.

2. Соціальна політика. Складовими соціальної політики є: забезпечення зростання рівня добробуту населення; соціальний захист; забезпечення громадянам рівних прав і можливостей щодо вибору місця проживання та працевлаштування. Ефективність соціальної політики дуже залежить від економічних можливостей держави, тобто від частки національного доходу, що спрямовується на споживання. Головним завданням соціальної політики є забезпечення соціального захисту різних верств населення регіонів, який здійснюють органи регіонального та місцевого управління в межах своїх можливостей. Це може бути фінансова підтримка, працевлаштування, продаж товарів за зниженими цінами, безкоштовне харчування, медичне обслуговування інвалідів тощо. Найважливішою складовою соціальної політики є забезпечення громадянам прожиткового мінімуму.

3. Науково-технічна політика. Вона спрямовується на визначення пріоритетів щодо вдосконалення та розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в регіоні і базується на попередньому вивченні та аналізі науково-технічного комплексу регіону.

4. Екологічна політика. Нині набула надзвичайно важливого значення в зв'язку з неприпустимим промисловим забрудненням довкілля. Особливо гострою є ця проблема в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій, Харківській та Київській областях. Головною метою екологічної політики є оздоровлення довкілля.

5. Демографічна політика. Вона спрямовується на гальмування депопуляційних процесів і деструктування населення. Демографічний стан країни та її регіонів є важливим фактором соціально-економічного розвитку.

6. Гуманітарна політика. Головна мета — це духовний розвиток суспільства, його моральний і фізичний стан. До складу гуманітарної політики входить державна підтримка навчальних закладів, лікарень, поліклінік, театрів, кінотеатрів, клубів, тобто розвиток комунальної власності. Особливістю гуманітарної політики є її чітка регіональна спрямованість.

7. Національна політика. Спрямовується на забезпечення конституційних, політичних, економічних і соціальних прав громадян незалежно від національності та віросповідання. Особливо це стосується регіонів України, що пов'язані з процесами переселення татар, німців в райони їхнього історичного проживання.

8. Зовнішньоекономічна політика. Спрямована на створення СЕЗ для активізації підприємництва, формування ринкової інфраструктури, залучення іноземних інвестицій, нарощування експортного потенціалу окремих регіонів, що потребують прискореного розвитку.

9. Управлінська політика. Основна її мета — це створення єдиної системи регіонального управління, що відповідає завданням регіонального розвитку.

Основні напрямки ДРЕП затверджує Верховна Рада України. Президент України спрямовує діяльність державної виконавчої влади на розв'язання найважливіших проблем соціально-економічного розвитку регіонів, видає нормативно-правові акти з цих питань, очолює Раду регіонів при Президенті України.

Уряд України визначає державні пріоритети й затверджує державні програми соціально-економічного розвитку регіонів, забезпечує їх виконання, бере участь у створенні системи економічних регуляторів, нормативної та методологічної бази просторового розміщення продуктивних сил.

Органи місцевого самоврядування розробляють, затверджують і виконують програми та бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Вони розпоряджаються комунальною власністю, запроваджують передбачені законодавством місцеві податки і збори, забезпечують раціональне використання природних і трудових ресурсів.

Представницькі органи затверджують місцевий бюджет і контролюють його виконання, схвалюють програми соціально-економічного розвитку

відповідних адміністративно-територіальних одиниць, здійснюють інші повноваження, установлені законом.

Основними складовими елементами механізму державного регулювання є:

- законодавчо-нормативна база;
- бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку та селективна підтримка окремих регіонів з боку держави;
- реалізація державних регіональних програм, а також індикативних прогнозів і місцевих програм соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних утворень;
- створення та розвиток спеціальних (вільних) економічних зон у певних регіонах;
- розвиток міжрегіонального та прикордонного співробітництва.

2. Державне регулювання соціально - економічного розвитку регіонів

Державне регулювання регіонального розвитку складається з адміністративно-правового, економічного та специфічно-територіального регулювання (рис.2).

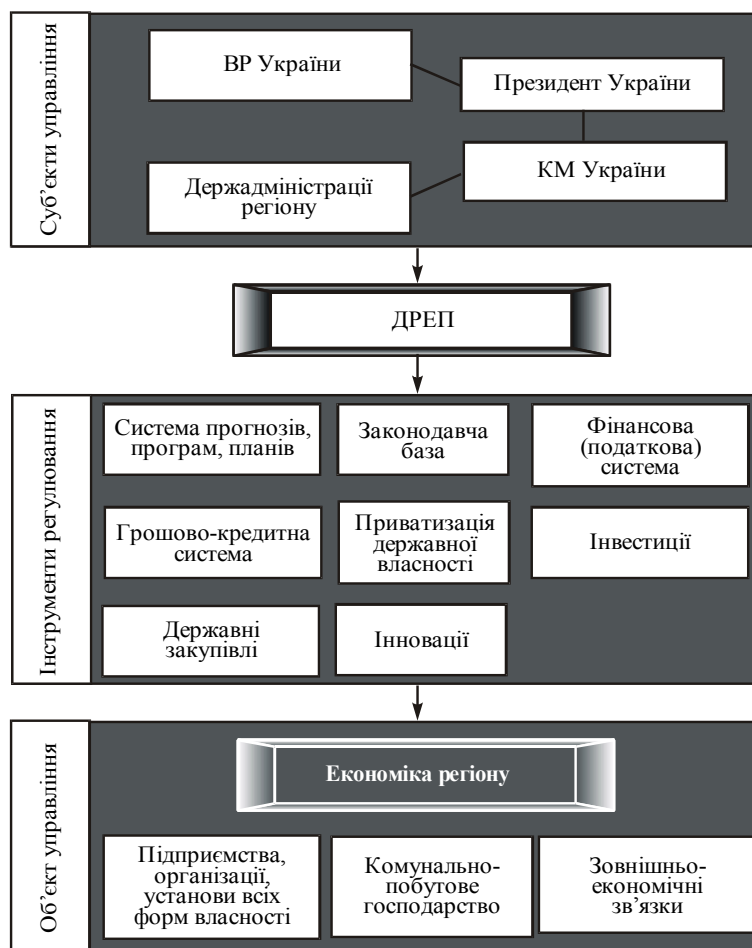
Адміністративно-правове регулювання включає розробку регіональних програм на середньо- та короткостроковий періоди (до 5 років). Програми спрямовано на вирішення проблем поточної збалансованості, стабілізації економіки, подолання спаду виробництва, фінансового оздоровлення. Для забезпечення стратегічних перетворень в економіці регіону та позитивних змін у соціально-економічній ситуації можуть складатися так звані структурні програми на довго- та середньострокову перспективу (5—10 років). Також розробляється комплексний прогноз економічного і соціального розвитку України (на 10—15 років).

Економічне регулювання передбачає використання економічних регуляторів розміщення продуктивних сил і регіонального розвитку. До економічних регуляторів з боку держави належать податкова політика (види місцевих податків, ставки, пільги та об'єкти оподаткування); цінова політика, квоти та ліцензії, дотації та субвенції, державні закупівлі.

Така система економічних регуляторів мусить мати цілеспрямований, стимулюючий характер, бути строго обмеженою в часі, особливо щодо пільг і дотацій.

Специфічно-територіальне регулювання визначає конкретні методи державного регулювання розвитку регіонів, через проведення типологізації регіонів на макро- і мікрорівні.

Типологізація регіонів проводиться за такими параметрами: географічне положення; кліматичні умови; наявність природних ресурсів; рівень економічного й соціального розвитку; структура господарства; рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури; рівень розвитку зовнішньоекономічних зв'язків.

Рис. 2. Механізм державного регулювання економіки регіону

Після основного розподілу регіонів за типами можна додатково виділити регіони з різною демографічною ситуацією, різним соціально-психологічним кліматом тощо.

З урахуванням наявного природно-ресурсного й науково-виробничого потенціалу та необхідності структурної перебудови економіки країни для кожного з економічних регіонів ДРЕП визначає головні перспективні напрямки розвитку господарських комплексів регіонів.

Суб'єктами, що реалізують державну політику в регіонах та безпосередньо здійснюють державне регулювання на місцях є обласні, районні та міські держадміністрації. Вони забезпечують реалізацію законів України, Указів Президента, постанов Верховної Ради, Кабінету Міністрів, рішень відповідних представницьких органів регіонального самоврядування.

Отже, для виконавчої влади — Президента, Кабінету Міністрів, міністерств і відомств — держадміністрації є інструментом у процесі реалізації законів та інших правових актів.

Регіональні державні адміністрації мають широкі повноваження в галузі соціально-економічного розвитку; в галузі бюджету та фінансів; управління майном, приватизації та підприємництва; в галузі містобудування, житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту та зв'язку; у галузі використання та охорони земель, природних

ресурсів і охорони довкілля; у галузі міжнародних та зовнішньоекономічних відносин.

Для виконання функцій управління територією, реалізації загальнодержавної та регіональної політики в складі місцевих держадміністрацій існують відповідні економічні служби — комітети (департаменти), управління економіки. Функції цих служб досить широкі й виходять за межі лише прогнозно-планової роботи.

Основними завданнями управлінь економіки місцевих державних адміністрацій є: реалізація ДРЕП на місцях; забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку регіону; сприяння проведенню економічних реформ, забезпечення раціонального використання виробничо-технічного та наукового потенціалу регіону, його природних, трудових і фінансових ресурсів; здійснення методичного керівництва економічною роботою в регіоні.

Управління економіки виконують також певні функції щодо використання й охорони земель, природних ресурсів, навколишнього середовища, в галузі обслуговування населення, міжнародних та зовнішньоекономічних зв'язків.

3. Місцеві бюджети як фінансова основа соціально-економічного розвитку регіону

Складовим елементом ДРЕП є *державна регіональна фінансова політика (ДРФП)*, тобто сукупність державних фінансових заходів для розв'язання фінансових проблем регіонів.

Основними інструментами забезпечення цієї політики є частка закріплених за територіями доходів у бюджетах на всіх рівнях бюджетної системи, місцеві податки і збори, нормативи відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів, а також дотації, субсидії та субвенції, що надаються місцевим бюджетам.

Проведення ДРФП передбачає застосування відповідної системи бюджетного регулювання, збалансування доходів і витрат на всіх рівнях бюджетної системи (по вертикалі і по горизонталі) з урахуванням рівнів забезпечення територій країни об'єктами соціальної інфраструктури та застосування фінансових нормативів забезпеченості потреб населення.

Регіональні органи управління з метою виконання власних функцій та для фінансування витрат з реалізації ДРЕП наділяються певними майновими і бюджетно-фінансовими правами. Ресурсним забезпеченням цих прав стають так звані муніципальні фінанси.

До складу муніципальних фінансів входять місцеві бюджети територіально-адміністративних одиниць і фінанси суб'єктів господарювання, що використовуються для задоволення територіальних потреб.

За допомогою муніципальних фінансів держава активно проводить соціальну політику, здійснює фінансування освіти, охорони здоров'я, будівництво та утримання доріг, комунальне обслуговування. Також з їх

допомогою держава вирівнює соціальний і економічний розвиток регіонів, які з різних причин відстали від інших регіонів країни. Для подолання депресивності регіонів розробляються спеціальні програми, кошти на виконання яких формуються за рахунок доходів місцевих бюджетів і за рахунок держави.

Бюджетні та майнові права, що надані адміністративно-територіальним одиницям різного рівня, дають їм можливість розробляти, затверджувати й виконувати свої бюджети, розпоряджатися підпорядкованими підприємствами й отримувати від них доходи.

Через місцеві бюджети до населення доводяться кінцеві результати виробництва, розподіляються суспільні фонди споживання між окремими верствами населення, фінансується розвиток галузей виробничої сфери передовсім місцевої та харчової промисловості, комунального господарства.

Основними функціями місцевих бюджетів є:

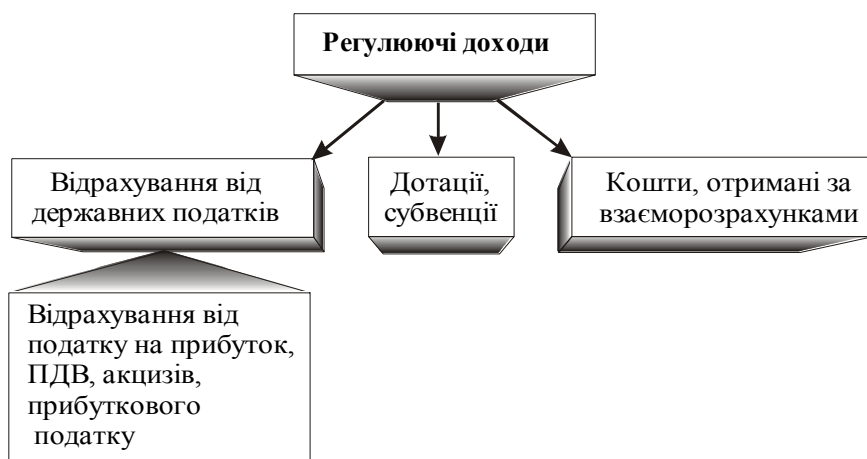
- формування грошових фондів для забезпечення діяльності місцевих органів влади;
- розподіл і використання грошових коштів між галузями економіки;
  - контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємств, організацій, установ, підвідомчих органам місцевого (регіонального) самоврядування.

За своєю структурою місцеві бюджети складаються з *дохідної та видаткової частин*.

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних і регулюючих джерел доходів. Термін «власні (закріплені) доходи» означає, що ці кошти належать суб'єкту бюджетного права або повністю, або у твердо фіксованій частці і надходять до місцевого бюджету, обминаючи бюджети вищого рівня.

Основу власних доходів становлять місцеві податки і збори, відрахування від державних податків. У такий спосіб здійснюється бюджетне регулювання, тобто система відрахувань із вищих бюджетів нижчим, з метою узгодження доходів з витратами. Саме в балансуванні доходів і витрат регіонів виявляється державне регулювання місцевих бюджетів.

Регулюючі доходи охоплюють всю сукупність грошових коштів, що передаються з державного бюджету на місця: проценти відрахувань від державних податків, дотації, субвенції, кошти, отримані з держбюджету (або вищих бюджетів) за взаєморозрахунками (рис. 3).

Рис.3. Регулюючі доходи місцевих бюджетів

Власні доходи місцевих бюджетів формуються за допомогою місцевих податків і зборів. Усі чинні місцеві податки і збори можна класифікувати за двома ознаками: за механізмом дії та за ознакою податкової ініціативи.

За механізмом дії виділяють ті податки, які встановлюються й вилучаються лише на даній території та дублюють загальнодержавні податки, і ті, що є місцевими надбавками до загальнодержавних податків.

За ознакою податкової ініціативи виокремлюють податки, запровадження яких санкціонується центральною владою чи погоджується з нею, і ті, що їх установлюють органи регіонального (місцевого) самоврядування самостійно.

Основну діяльність місцевих органів влади пов'язано з реалізацією планів економічного й соціального розвитку підвідомчих їм територій. Понад три чверті бюджетних витрат, як правило, спрямовується в соціальну сферу. Витрати на соціальний захист становлять до сорока і більше процентів, постійно зростає частка дотацій з місцевого бюджету на утримання комунального господарства та транспорту (таблиця 1).

Бюджетна система України реформується способом її децентралізації, що узгоджується з досвідом інших європейських держав. Кількість держав, що розширюють бюджетно-податкові повноваження органів регіонального (місцевого) самоврядування, постійно зростає.

Місцеві бюджети є автономними і не входять до складу бюджетів вищих рівнів.

Бюджетний кодекс України для регулювання доходів бюджетів використовує інструмент дотації вирівнювання - міжбюджетного трансферту для використання на вирівнювання доходної спроможності бюджету, який його отримує.

Бюджетним Кодексом України закріплена і зараз практично реалізована казначейська система касового обслуговування місцевих бюджетів. Казначейське обслуговування місцевих бюджетів здійснюється територіальними органами Державного казначейства України.

Дохідні та видаткові статті місцевих бюджетів

Доходи	Видатки
<p>I. Власні доходи</p> <p>1. Податки на майно</p> <p>2. Платежі за використання природних ресурсів: у т.ч. земельний податок і орендна плата за землю</p> <p>3. Податки, збори та мито у т.ч. місцеві податки та збори</p> <p>4. Інші власні доходи</p> <p>II. Регулюючі доходи</p> <p>1. Податок на прибуток</p> <p>2. Прибутковий податок з фізичних осіб</p> <p>3. Податок на додану вартість</p> <p>4. Акцизи</p> <p>5. Дотації з державного й регіонального бюджетів</p> <p>6. Субвенції з регіональних бюджетів</p> <p>7. Кошти, отримані за взаєморозрахунками з бюджетами</p>	<p>I. Фінансова підтримка галузей народного господарства</p> <p>1. Промисловість, будівництво</p> <p>2. Сільське та рибне господарство</p> <p>3. Транспорт, дорожнє господарство</p> <p>4. Житлово-комунальне господарство</p> <p>II. Соціально-культурні заходи</p> <p>1. Освіта</p> <p>2. Культура і мистецтво</p> <p>3. Охорона здоров'я</p> <p>4. Соціальна політика</p> <p>III. Управління</p> <p>IV. Правоохоронна діяльність</p> <p>V. Інше</p>
Усього	Усього

Податки і збори (обов'язкові платежі) до місцевого бюджету зараховуються безпосередньо на рахунок відповідного бюджету, відкритому в територіальному органі Державного казначейства. Вони не можуть акумулюватися на рахунках органів стягнення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бліщук К. М. Економічний аналіз державної політики: основні поняття, підходи до застосування : навч. посібн. / К. М.Бліщук, Є. Г. Матвіїшин. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. – 268 с.
2. Бодров, В. Г. Державне регулювання економіки та економічна : навч. посіб. / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.
3. Бодров В. Г. Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізми регулювання та управління : навч. посібн. / В. Г.Бодров. – К. : Вид. УАДУ, 2002. – 102 с.
4. Гриньова В. М. Державне регулювання економіки : підручник / В. М. Гриньова, М. М. Новікова. – К. : Знання, 2008. – 398 с.
5. Калетнік Г. М. Державне регулювання економіки : навч.посібн./ А. Г. Мазур, О. Г. Кубай. – К. : Ліра-М, 2011. – 428 с.
6. Михасюк І. Р. Державне регулювання економіки : підручник/ І. Р.Михасюк. – К. : Ліра-М, 2011. – 216 с.

Інформаційні ресурси

1. Балабан О. Р. Державне регулювання інноваційної діяльності [Електронний ресурс] / О. Р. Балабан. – Режим доступу:http://www.nbuu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/15_3/244_Valaban_15_3.pdf.
2. Башнянин Г. І. Регулювання економічних систем і його типи [Електронний ресурс] / Г. І. Башнянин, Г. С. Третяк, О. М. Мартин. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/chem_biol/17_2/135
3. Зайдель М. І. Економічна політика незалежної України: деякі підсумки та перспективи [Електронний ресурс] / М. І.Зайдель. – Режим доступу http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Grani/2012_1/40.pdf.
4. Кульчицький Б. В. Методологічні проблеми типологізації економічних систем суспільства [Електронний ресурс] / Б. В. Кульчицький. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/natural/lglpdp/2002_27/135_
5. Кульчицький Б. В. Типологізація економічних систем на основі уточнюючих об'єктивних критеріїв [Електронний ресурс] / Б. В. Кульчицький.–Режим доступуhttp://www.nbuu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/13_2/198_Kulczycki_13_2.pdf.
6. Лапчук Я Зміст і цілі грошово-кредитної політики [Електронний ресурс] / Я. Лапчук. – Режим доступу : <http://www.nbuu.gov.ua/portal/Lapczuk.pdf>. Лозова О. Роль грошово-кредитної політики в стимулюванні інноваційного розвитку вітчизняної економіки [Електронний ресурс] / О. Лозова. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gev/2011_2.pdf.